

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

у країнах Центральної Європи

наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть

Міністерство освіти і науки України
Ужгородський національний університет

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

УДК 327(477)“19/20”
ББК 66.4(4УКР)63/64
П 50

Рецензенти:

Брусиловська Ольга – доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Мельничук Ігор – доктор політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Упорядкування – Лендъел Мирослава.

У навчальному посібнику проаналізовано передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи, трансформацію системи владних інститутів у регіоні, еволюцію партійних та електоральних систем, політичну культуру та участь громадян, регіональний, місцевий та етнополітичні виміри політичного процесу, зовнішню політику центральноєвропейських країн упродовж кінця 1980-2010-х років. Завершується видання підсумуванням результатів політичних трансформацій в Україні на фоні центральноєвропейського досвіду, що полегшить студентам, читачам загалом зробити висновки про гомогенні та гетерогенні тенденції у розвитку сусідніх суспільств.

© Ужгородський національний університет, 2016
© Упорядкування, М. Лендъел, 2016
© Поліграфцентр “Ліра”, 2016

ISBN 978-617-596-221-3

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень 5

Вступ

(Мирослава Лендъел, Єва Кіш, Антоніна Стряпко)..... 9

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження постсоціалістичних трансформацій

(Юрій Остапець, Валентин Буркало, Євгеній Гайданка, Наталія Марадик) 17

Розділ 2. Передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи

(Наталія Марадик, Євгеній Гайданка, Єва Кіш, Микола Палінчак, Антоніна Стряпко)..... 45

Розділ 3. Трансформація системи владних інститутів у регіоні

(Анатолій Ключкович, Чаба Бігарі, Євгеній Гайданка, Наталія Марадик, Іван Стряпко) 77

Розділ 4. Еволюція партійних та електоральних систем у центральноєвропейських країнах

(Юрій Остапець, Євгеній Гайданка, Анатолій Ключкович, Наталія Марадик, Марина Сорока)..... 111

Розділ 5. Політична культура та участь громадян постсоціалістичних країн

(Ольга Сурніна-Далекорей, Оршоа Йоов, Єва Кіш, Мирослава Лендъел, Наталія Марадик) 173

Розділ 6. Регіональний вимір політичного процесу в країнах Центральної Європи <i>(Маріан Токар, Ілона Палне Ковач, Іван Стряпко)</i>	215
Розділ 6. Місцева демократія у країнах Центральної Європи <i>(Мирослава Лендвель, Василь Беликанич, Жужанна Долинай)</i>	235
Розділ 8. Етнополітичні процеси в країнах Центральної Європи <i>(Михайло Зан, Надія Кічера, Єва Кіш, Павло Леньо, Ганна Мелеганич)</i>	287
Розділ 9. Зовнішньополітичні пріоритети центральноєвропейських країн упродовж кінця 1980 – 2010-х років <i>(Єва Кіш, Наталія Буглай, Ганна Гайтанжи, Крістіна Іллар, Тімеа Кулчар, Мар'яна Лізанець, Світлана Мітряєва)</i>	347
Розділ 10. Інтеграція країн регіону до Європейського Союзу <i>(Віталій Савка)</i>	375
Висновки Результати політичних трансформацій в Україні на фоні центральноєвропейських тенденцій <i>(Мирослава Лендвель, Євгеній Гайданка, Валентин Буркало, Михайло Зан, Єва Кіш, Анатолій Ключкович, Наталія Марадик, Юрій Остапець, Ольга Сурніна-Далекорей, Маріан Токар)</i>	403

ВИСНОВКИ

Результати політичних трансформацій в Україні на фоні центральноєвропейських тенденцій

*Мирослава Лендъел, Євгеній Гайданка,
Валентин Буркало, Михайло Зан,
Єва Кіш, Анатолій Ключкович,
Наталія Марадик, Юрій Остапець,
Ольга Сурніна-Далекорей,
Маріан Токар*

Процес трансформації соціально-економічної та політичної систем у країнах Центральної Європи, що розпочався на зламі 1980 – 1990-х років, не має аналогів у світовій практиці. У результаті переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки, від тоталітарно-авторитарних режимів до демократії, а подекуди – створення національної державності, – країни вирішували консенсусну для їх громадян мету – повернення до європейської цивілізації.

Не викликає сумнівів факт, що колишні соціалістичні держави продемонстрували менше ніж за десятиліття вражаючі успіхи на шляху формування демократії та ринкової економіки. Для проходження аналогічного шляху низці країн Заходу довелося очікувати багато десятиліть. Саме тому досвід постсоціалістичних суспільств є надзвичайно інформативним, із теоретичної точки зору, для науковців, і корисний для застосування у політичній практиці, певною мірою і в Україні.

Для України є цінним центральноєвропейський досвід демократизації, оскільки дані держави поділяють схожі історичні передумови сучасних сценаріїв соціально-політичного розвитку: тривалі періоди бездержавності, розвиток у межах імперій та авторитарно-тоталітарних режимів, геополітичні впливи «великих держав» і, нарешті, започаткування процесу демократичного транзиту наприкінці 1980-х років. Зрозуміло, що унікальність центральноєвропейського, як і будь-якого іншого досвіду, вимагає відповідну наукову обережність у проведенні порівняльних паралелей та безпосереднього врахування його при аналізі політичного досвіду іншої країни. Однак заслуговують на увагу апробовані в регіоні Центральної Європи принципи та методи вирішення соціально-економічних, національних та політичних проблем.

Вивчення досвіду країн Центральної Європи дозволить Україні уникнути стандартних політичних ризиків і негативних наслідків, які можуть виникнути в результаті розбалансування форм правління і неврахування загальних тенденцій становлення демократії. Водночас, цей досвід, пристосований до українських реалій, сприятиме запозиченню позитивних інституційних змін, механізмів становлення стабільної партійної системи та утвердження функціонального громадянського суспільства.

Безперечним є той факт, що країни Центральної Європи та пострадянські держави, до яких належить й Україна, різняться темпами та результатами трансформаційних перетворень. Це пов'язано із рядом суб'єктивних та об'єктивних факторів.

Аналіз трансформаційних процесів в Україні дозволив виокремити такі його особливості:

1) «дилема одночасності», яка передбачає необхідність корінних змін як у сфері політики, так і в інших сферах суспільного життя;

2) необхідність формування середнього класу як рушійної сили демократичних процесів;

3) поступова зміна політичної еліти, яка ще перебуває при владі;

4) збереження у суспільній думці «посттоталітарного синдрому».

До об'єктивних факторів, які «полегшили» процес трансформації в країнах Центральної Європи, слід зарахувати їх порівняно нетривалу «соціалістичну» історію – близько 40 років. Ступінь ментально-психологічної готовності народів Центральної Європи до зміни суспільної системи був вищим, ніж в Україні, оскільки соціалізм не був для наших «співтабірників» власним продуктом – їм його «імпортували».

Відтак, постсоціалістичні держави мали різні стартові умови трансформації, що спричинило багатоваріантність шляхів розвитку і привело до досить помітних розходжень у результатах.

Якщо проводити паралелі між процесами формування державних органів у центральноєвропейських країнах та в Україні, то варто зауважити, що вітчизняна політична еліта розпочала великомасштабну лібералізацію, не маючи збалансованої програми. Реформи не були підкріплені чіткими уявленнями про принципи творення нових демократій. Відтак процес деінституціоналізації призвів до делегітимації старих інститутів, але не посприяв своєчасній легітимації й ефективності нових. Пряме перенесення на ґрунт посттрадиційних суспільств західних ліберально-демократичних інститутів без врахування регіональної і національної специфіки зумовило спотворення трансформаційних процесів. Стихийний процес лібералізації спричинив серйозну за масштабами і наслідками кризу в економіці, створив соціальну напругу, призвів до суттєвого зниження життєвого рівня населення.

Україна виявилася значною мірою невідготовленою до практичної реалізації західного теоретичного досвіду застосування ліберальної моделі. У країнах Центральної Європи соціально-економічні умови були сприятливішими порівняно з країнами, що утворилися на руїнах СРСР.

У цілому ж багато сучасних проблем українського суспільства зумовлені процесуальними особливостями переходу від авторитарного режиму. Україна так і не виконала ключові завдання трьох стадій демократичного транзиту:

- 1) заміни політичної еліти;
- 2) заміни політичних інституцій;

3) зміцнення і легітимації нових, демократичних інституцій, що в результаті мало забезпечити успіх демократичної трансформації в цілому.

Процес трансформації державно-владних інститутів у країнах Центральної Європи включив у себе демонтаж політичних структур соціалістичної системи і створення нового демократичного владного механізму. Процес перетворення політичних систем цих країн відбувався нерівномірними темпами та з різною глибиною перетворень. Як результат, у Чеській Республіці, Словаччині, Польщі, Угорщині стабілізувалася система демократичних владних інститутів, тоді як в Україні процес інституційної турбулентності триває. Сформованим і законсервованим є «гібридний» політичний режим, на відміну від успішного демократичного транзиту у країнах Вишеградської групи.

З проголошенням незалежності в Україні не відбулося кардинальних якісних змін у системі владних інститутів, які б забезпечили незворотність демократичних перетворень і ефективність політичної системи. На відміну від постсоціалістичних країн Вишеградської групи, Україні не вдалося швидко сформувати нові демократично орієнтовані еліти з прозахідною орієнтацією. Колишня компартійна номенклатура не була відсторонена від влади, а навпаки, вдало пристосувалася до нової політичної ситуації, зрослась із великим бізнесом, формуючи олігархічно-кланову модель владних відносин. Інкорпорація фінансово-промислових груп у політичний клас – в тому чи іншому обсязі – відбувалася і в країнах Вишеградської групи, але рівень їх політичного впливу був значно менший, аніж в Україні. Зберігаючи демократичний інституційний фасад, правлячі кола деформували реальний зміст інституту президентства, інституту парламентаризму та багатопартійності, що загальмувало демократичний транзит України в цілому.

В Україні, подібно до країн Вишеградської групи, була створена демократична конституційно-правова основа для діяльності органів державної влади. Конституція 1996 року та інші законодавчі акти щодо організації державної влади загалом співвідносяться з пра-

вовими нормами і стандартами європейських демократій. Однак у вітчизняній державній практиці правові положення та норми часто політично змінювались, не виконувались і відверто порушувались, що позначилося на ефективності функціонування органів державної влади.

Як наслідок, катастрофічно посилилася недовіра до владних інститутів із боку українського суспільства, чого вдалося уникнути в більшості країн Вишеградської групи і що, врешті-решт, привело до масштабних соціальних вибухів – Помаранчевої революції (2004 рік) та Євромайдану, Революції Гідності (осінь-зима 2013 – 2014 років). Попри революційний характер цих виступів і переформатування правлячого класу, процес реформування державно-владних інститутів в Україні відбувається складно і суперечливо.

Конституційні зміни 2004 року, які приймалися у ситуації глибокої політичної кризи та були підпорядковані ситуативним мотивам окремих політичних груп, породили чимало проблем і конфліктів у взаємодії між гілками влади, розбалансувавши повноваження державних органів.

До цього часу дуже складно досягти єдності політичної еліти у питаннях реформування державно-владних інститутів після 2014 року, попри внутрішню потребу – глибоку суспільну, економічну кризу, а також, по суті, військову агресію з боку Росії. Роль євроінтеграційного фактора в модернізації політичної систем, яка була важливою в країнах Вишеградської групи, послаблюється в Україні під впливом і тиском Росії.

У розвитку моделі організації державної влади для України характерна нестабільність, суперечливість, різке коливання між протилежними формами. Якщо у центральноєвропейських країнах форми правління в процесі розвитку все більше наближались до парламентських, то в Україні апробувалися абсолютно різні моделі.

Головною причиною успіху інституційних реформ і прогресу центральноєвропейських країн, на відміну від України, стало те, що після розпаду соціалістичної системи країни Вишеградської групи займалися не імітацією реформ, а здійснили комплексне реформу-

вання державно-владної системи та децентралізацію влади відповідно до європейських стандартів.

Але, як вказує вітчизняна політична практика доби незалежності, присутність кризових проявів у системі державного управління, наявність актуального суспільного запиту, міжнародне заохочення, наукова розробленість проблеми не є достатніми передумовами для впровадження системних реформ. На передній план виступає базовий чинник перетворень – готовність політичної еліти чи, точніше, українського правлячого класу до змін, компромісів, відмови від персональних інтересів задля розробки та втілення комплексної концепції реформування владних інститутів та її системного впровадження. Тому в Україні не варто очікувати швидкого перебігу державно-владних реформ, особливо беручи до уваги той факт, що на цей процес впливають персонально-партійні та кланово-олігархічні інтереси, а також здійснюється деструктивний зовнішньополітичний тиск окремих держав.

Дослідження та політична практика також свідчать, що на процес постсоціалістичних системних трансформацій у цілому впливають дві групи факторів: структурні (політичні, соціально-економічні передумови) й процедурні (процес взаємодії між безпосередніми учасниками транзиту). Оскільки формування нової партійної системи в умовах демократичного транзиту є одним із базових процесів, відповідно, його успіх детермінують і структурні, і процедурні чинники. І загалом логіка становлення партійних систем підпорядковується логіці демократичного транзиту на етапах лібералізації, демократизації та консолідації. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідацію партійних систем у перехідних суспільствах пов'язують зі зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій) та зі зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили). Дані показники в Україні значно вищі, ніж у країнах Вишеградської групи.

Партійна система на кожному з вказаних етапів має свою конфігурацію, а на її становлення впливають відповідні фактори. На

етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі партії і опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в рамках правлячої партії і опозиції. На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи.

Серед структурних чинників принципове значення для створення нових партійних систем мали політичні режими, що функціонували у різних країнах у післявоєнний період. Так, соціалізм у країнах ЦЄ був значно «ліберальнішим», ніж в Україні. Поряд із партією-гегемоном у цих країнах існували й інші політичні організації; значним був вплив церкви, особливо в Польщі. Що ж до України, то радянський режим був значно жорсткішим і, зокрема, спроби української інтелігенції за часів «відлиги» створити офіційну опозиційну організацію – Українську робітничо-селянську спілку – закінчились масовими арештами. Ці відмінності мали особливе значення на початковому етапі процесу трансформації партійної системи.

Важливого значення для трансформації партійної системи мав і характер демократичного транзиту в цілому: в країнах ЦЄ та в Україні він був принципово різним. Українська трансформація відрізнялась бінарним характером, а саме: соціально-політичні та економічні перетворення необхідно було здійснювати одночасно з національно-політичними – розбудовою національної суверенної держави. Останнє було дуже складним завданням, оскільки на початку 1990-х рр. в Україні не завершився процес консолідації нації, а національна єдність, хоча й була підтверджена референдумом 1991 р., в екстремальних умовах різноманітних криз була дуже крихкою. Різний зміст системних транзитів детермінував і різність процесів трансформації партійних систем. Головні завдання партій відтак у країнах ЦЄ і в Україні були різними.

Суттєвий вплив на становлення партійної системи має вибір у процесі транзиту форми правління. Досвід перехідних суспільств свідчить, що парламентська система є більш стабільною

і сприяє розвитку політичних партій. Прямі вибори президента підсилюють політичну поляризацію і надають політичній конкуренції мажоритарного характеру та сприяють персоналізації політики.

Починаючи з моменту проголошення незалежності, форма правління в Україні змінювалася декілька разів, що відчутно впливало на конфігурацію партійного простору. Прийнята у 1996 році Конституція встановила в Україні президентсько-парламентський тип республіки. Президент став ключовою фігурою політичної системи суспільства. Структурування парламенту відбувалося не за партійною належністю.

Після Помаранчевої революції Верховна Рада 8 грудня 2004 р. прийняла пакет змін до Конституції України, встановивши у такий спосіб парламентсько-президентську республіку. Центральною фігурою політичної системи став прем'єр-міністр, а уряд почав формуватись парламентською більшістю.

Через внутрішні конфлікти у «помаранчевій коаліції» на президентських виборах 2010 р. перемогу отримав В. Янукович. 1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України відмінив зміни до Конституції України від 8 грудня 2004 р. Таким чином, Україна знову стала президентсько-парламентською республікою.

Після Революції Гідності (2013 – 2014 рр.) та дострокових виборів Президента України український парламент прийняв рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 р. Україна знову стала парламентсько-президентською республікою.

Зміна форм правління не могла не впливати на формат партійної системи. Відтак впливовими в різний час ставали мегапартії, які були пов'язані з особою Президента та Прем'єр-міністра України (Партія регіонів, ВО «Батьківщина», Народний Союз «Наша Україна» (потім ПП «Наша Україна»), ВБ «За єдину Україну», ПП «Виборчий блок П. Порошенка» та інші).

Що ж до виборчої системи, то в Україні майже кожні наступні парламентські вибори відбувалися за різними виборчими системами. Постійна зміна виборчих формул негативним чином відобра-

жалася на структуруванні партійного простору в Україні. Країни ЦЄ, навпаки, вирізняються стабільністю у виборі виборчих систем.

Трансформацію партійних систем у країнах ЦЄ і Україні детермінували й процедурні чинники, насамперед процес взаємодії, прийняття рішень між безпосередніми учасниками демократичних змін: громадянським суспільством та елітними групами.

Важливим процедурним чинником, що відіграв суттєву роль у трансформації партійних систем у центральноєвропейських суспільствах та в Україні, був процес заміни еліти та люстрації, однак у кожній країні він мав свою специфіку. В Україні «перехід» розпочався без ротації еліти та люстраційної практики. Керівні позиції зайняли реформатори з кола старої партійної номенклатури на чолі з Л. Кравчуком. Контреліта ж виникла тільки за часів президентства Л. Кучми, була ідеологічно слабкою і не до кінця згуртованою навколо ідеалів демократії. Сформована із представників національно-демократичних сил та новостворених соціальних категорій (бізнесменів, «білих комірців») контреліта прийшла до влади внаслідок Помаранчевої революції, але також не змогла здійснити політичні, економічні, культурні реформи, а через внутрішні конфлікти взагалі втратила владу.

Враховуючи все зазначене вище, можна констатувати, що створена модель партійної системи в Україні є неефективним політичним інститутом. Вивчення досвіду партійного будівництва у країнах ЦЄ дозволило сформулювати певні рекомендації, впровадження яких, на наш погляд, дозволить підвищити рівень ефективності української партійної системи:

1) в Україні слід запровадити відкриті регіональні партійні списки з преференціями, що дозволить кандидатам, які користуються суспільним визнанням, потрапляти до представницьких органів влади;

2) задля подолання процесу «олігархізації» політичних партій варто розробити та запровадити систему прямого державного фінансування, обмежити приватні дотації на утримання цих структур;

3) потрібно посилити контроль за використанням партіями коштів, обмежити використання грошових витрат у виборчій кампанії.

Для усталеності цих та інших нововведень необхідно прийняти новий закон про політичні партії та Виборчий кодекс, які унеможливають постійну зміну правил проведення виборів.

Для України, яка перебуває на етапі переходу від однієї політичної системи до іншої, формування нових політичних та суспільних інститутів, вкрай важливим є дослідження питання про трансформацію політичної культури населення, розвиток інституту політичної участі, усвідомлення проблеми деполітизації та відчуження людей від політичного життя. Актуальним є визначення спільних та відмінних рис політичної культури наших співвітчизників та громадян інших центральноєвропейських країн, функціонування громадянського суспільства, інститутів громадянської активності та політичної участі, враховуючи, що держави регіону майже одночасно розпочали процес системних трансформацій. На фоні подій 2014 – 2015 років варто шукати відповідь на запитання: чи є здатність до протесту та самоорганізації, які продемонструвало українське суспільство, його іманентною, соціокультурною властивістю, що відрізняє його від сусідніх країн, чи результатом соціальних потрясінь, викликаних соціальною фрустрацією?

Відповідно до даних Європейського соціального дослідження, Україна за основними показниками політичної культури загалом корелює з новими демократіями Центральної Європи. Однак окремі параметри політико-культурної практики роблять Україну особливим випадком у загальноєвропейському контексті.

Так, відповідно до даних проведеного у 2005 – 2007 рр. дослідження, серед 23 країн Європи українці виявились найбільш зацікавленими в політиці (64%). У Чеській Республіці, до прикладу, цей показник становив усього 18%. Без сумніву, політичні події 2004 р. істотно вплинули на інтерес співвітчизників до політики.

На фоні значного інтересу громадян України до політичних подій очевидним дисонансом на межі 1990 – 2000 рр. виглядав рівень безпосередньої залученості населення до реальної політики. Гро-

мадяни країн ЦЄ серед конвенційних форм політичної поведінки, у порівнянні з українцями, значно частіше брали участь у підписанні петицій, звернень в органи влади, роботі громадських організацій. Натомість українці більшою мірою схилились до участі в санкціонованих мітингах і демонстраціях, а також у поширенні політичної атрибутики. У цілому політична активність громадян України у зазначений період займала медіанну позицію серед країн Європи.

Як і в інших країнах центральноєвропейського простору, найбільш розповсюдженою формою політичної активності більшості громадян України є участь у виборах. Доволі високі показники електоральної участі громадян України (в середньому 62%) цілком корелюють із даними відвідування виборчих дільниць населенням Угорщини, Словенії, Словаччини, Болгарії.

Однак електоральна участь, попри її важливість, не є показником розвинутості політичної сфери. Не менш вагоме значення мають, наприклад, індивідуальне членство в партіях та кількість активістів, що є свідченням політичної активності, яка передбачає компетентність і складну політичну діяльність. За показником підтримки партій європейські країни істотно відрізняються. Якщо в західноєвропейських країнах дві третини і більше населення є прибічниками політичних партій, то в країнах Центральної Європи, як-то Словаччині та Україні, таких вже тільки половина від загалу. А в окремих країнах регіону – Угорщині, Польщі, – взагалі менше третини.

Найрідкіснішою формою політичної участі у сучасних демократіях є членство в політичних партіях. У країнах неусталеної демократії частка громадян, які вважають себе членами партій, є незначною – від 1 до 3 відсотків. За цим параметром Україна цілком вписується в контекст сусідніх їй держав – Словаччини, Угорщини, Польщі, Чеської Республіки.

Характерною особливістю політичної культури громадян України є надзвичайно низький рівень довіри до всіх демократичних політичних та суспільних інститутів – парламенту, політичних партій, правової системи, зокрема суду та правоохоронних органів. Інші

країни регіону характеризуються складнішою конфігурацією довіри до політичних інститутів, притім і їх показники на загальноєвропейській шкалі виглядають як середні та середньо-низькі.

Без сумніву, невисока оцінка діяльності керівництва країни, а також низька довіра до політичних інститутів ведуть до незадовільної оцінки політичної системи в цілому та оцінки функціонування демократії в країні зокрема. Загалом упродовж трансформаційного періоду в Україні сформувались цілком адекватні уявлення про демократію. Більшість громадян надає перевагу саме демократичним цінностям. Водночас, рівень песимізму щодо стану демократичного режиму в Україні нині є надзвичайно високим. Коливання в оцінці демократії притаманні практично всім постсоціалістичним країнам, однак країни Центральної Європи дещо випереджають Україну за показником задоволення функціонування демократією. Зокрема, у таких «нових» демократіях, як Словаччина, Словенія, Латвія, Польща, Румунія базова підтримка демократичної системи вже наближається до середньоєвропейського рівня.

Попри значну зовнішню політизацію сучасного українського суспільства та демократичні протести населення у форматі Євромайдану, масове позитивне сприйняття нормативного ідеалу демократії не супроводжується такою ж масовою та високою оцінкою реальної практики поширення демократизації. Дослідження соціально-політичних настроїв українців демонструє, що характерною рисою масової політичної свідомості є зниження інтересу до політики серед загалу громадян, збільшення негативно-амбівалентних політичних настанов, невисокий рівень участі у конвенційних формах політичної активності. Відповідно до соціологічних опитувань, проведених у 2014 році, понад 67% громадян України зазначили, що не несуть жодної відповідальності за ситуацію в країні. Таким чином, у політичній культурі українського суспільства на сучасному етапі можна спостерігати явища деполітизації та спаду громадського активізму. Як прогнозують спеціалісти, зростання соціальної напруги в українському суспільстві у найближчій перспективі негативно позначиться на міжособистісній та інституційній довірі, що, в свою чергу, обумовить поши-

рення потенціалу суспільного активізму переважно в протестному напрямі.

Безумовно, розвиток подібних процесів не є безальтернативним. Перспективи поширення демократичних політичних практик та орієнтацій будуть залежати від здатності українського суспільства та владних політичних інститутів досягти базового консенсусу та мінімізувати негативні аспекти транзитивного суспільного розвитку. Отже, фундаментальним для України залишається виклик майбутніх взаємовідносин між громадянським суспільством та політичною елітою. Прозорості потребує розуміння того, наскільки масштабна та ефективна громадська участь може бути гарантована державою і чи взагалі сучасна політична еліта України зацікавлена в подібній активності громадян.

Таким чином, Україна є типовою постсоціалістичною країною, яка знаходиться на етапі розвитку демократичної політичної культури. Розвиток феномена політичної участі в Україні здійснюється за стандартною схемою залучення людей у політичне життя: від зростання пізнавального інтересу до політики – до різних форм участі у політичних акціях. Однак загальний рівень протестного потенціалу в межах суспільства, а також здатність до мобілізації опозиційних груп вирізняють Україну на тлі країн регіону. До того ж, як і в інших центральноєвропейських країнах, історія країни, її політичні традиції, рівень економічного розвитку, географічне розташування, а також структурна та функціональна специфіка демократичних політичних інститутів безпосередньо обумовлюють особливий змішаний тип політичної культури України.

Зважаючи на те, що політична культура все-таки еволюціонує під впливом довготривалих процесів, одним із мобільних чинників поширення демократичних навичок та орієнтацій серед населення є інтеграція до європейського простору.

Зауважимо також, що приклад Європейського Союзу – це парадоксальний феномен глобалізації із сутнісною регіоналізацією. Уніфікований підхід до регіональної політики сформував триєдину вертикаль політики, яка досить ефективно функціонує на загальноєвропейському, національному та регіональному рівнях.

Практика регіоналізації країн Центральної Європи є багатою для вироблення різноманітних підходів щодо її реалізації в Україні. Адже регіони виступають підсистемами держав і є своєрідними макросистемами для місцевих спільнот. В Україні проблеми регіонального розвитку набувають стратегічного значення в сучасних умовах. Політична криза 2013 – 2015 років проникливо оголила існуючі проблеми відносин центральної влади («центру») й регіональної життєдіяльності («регіону») в цілому. Місцевий сепаратизм, втручання у внутрішні справи сусідньої Російської Федерації, євроскептицизм – є результатами неефективної регіональної політики та нехтування регіональної специфіки територій в унітарній державі. Владний централізм майже повністю зруйнував довіру регіональних співтовариств до політики політичних еліт. Відтак, закономірним є бажання регіонального соціуму забезпечити свої інтереси у політичному й правовому полі. Культурно-національний чи навіть господарсько-економічний регіоналізм внаслідок перерахованих вище обставин може швидко перетворитися на політичний, який підживлює бажання регіонів до самозбереження, автономізму, а отже, жорсткої децентралізації. У сучасних регіонах України залежність від «центру» розглядається місцевими громадами як крок до обмеження їх колективних прав, тому влада дуже прискіпливо формулює правову основу реформи децентралізації. Однак запропонований «зверху» формат її реалізації не викликає ейфорії й більше того – сприймається скептично. Разом із тим, попри складнощі впровадження децентралізації в Україні, складно знайти їй оптимальну альтернативу в найближчій перспективі.

У цьому контексті для України важливо врахувати всі елементи регіоналізму як процесу, що є сукупністю політичних, правових, геополітичних, економічних, історичних, культурних та інших особливостей адміністративно-територіального простору, оскільки одночасно він виступає феноменом, що межує з класичним розумінням децентралізації державного устрою, з урахуванням соціокультурних, етнопонаціональних та інших відмінностей в контексті відносин «центру» і «регіону».

Для України важливим є обґрунтування феномена регіоналізму й кризь призму історично сформованих ментальних особливостей місцевого населення. При цьому слід усвідомити, що явище регіоналізму притаманне усім типам сучасних суспільств, незалежно від територіальних розмірів чи рівня їх розвитку та особливостей політичних структур у державі.

Проте в сучасних умовах розвитку правлячі політичні кола України довели до крайнощів процес політико-правового порозуміння «центру» з «регіонами», що має надзвичайно складні наслідки на Сході та Півдні держави. Одночасно цей негатив дає можливість адекватно сприймати можливі негативні наслідки процесу регіоналізації й для інших регіонів України, зокрема західних. Історично так склалося, що ризиків регіоналізму з радикальним присмаком тут варто було очікувати більше й раніше. Але ментальний сегмент співжиття з представниками різних національностей та західний тип культури має цікаві регіональні особливості, які вплинули на визрівання особливого ліберального формату регіонального соціуму західноукраїнського зразка.

Однак існують загрози регіоналізму й для Західної України. Головним їх збудником традиційно залишається політика «центру» щодо «регіонів». Названі нижче виклики регіоналізму є реальними саме в контексті їх детонування недієюю регіональною політикою, безрезультативністю реальної децентралізації або ж свідомою байдужістю правлячих еліт.

У даному контексті регіоналізм має елементи небезпечних та негативних проявів, які у перспективі можуть призвести до кардинальних змін у адміністративно-територіальній структурі України. Серед них ключовими є адміністративно-територіальний, етнонаціональний, соціалізаційний та сепаратистський.

Адміністративно-територіальний елемент загрози регіоналізму для України криється у неефективності здійснення відповідної реформи та комплексу інших допоміжних реформ, що покликані децентралізувати владні відносини. Останні десятиліття розчарували «регіони» і зневірили їх громадян щодо зацікавленості «цент-

ру» в рівномірному розподілі ресурсів та управлінських повноважень.

Більше того, якщо «центр» не візьме за основу розуміння багатогранної специфіки регіонів (історичний, географічний, ресурсно-економічний, етнонаціональний, соціокультурний фактори) і не покладе її у фундамент реформи, то вона, по-перше, не матиме кінцевого ефекту, а по-друге, стане детонатором для подальшого розходження інтересів між «регіоном» і «центром».

Таким чином, урахування регіональної специфіки розвитку територіальної спільноти є першоосновою вдалої реалізації реформ, навіть незважаючи на планування їх короткострокової чи довгострокової дії. В іншому випадку відцентрові тенденції загрожують не тільки саботажем, а й найгіршими варіантами розвитку подій для «центру».

Етнонаціональний елемент є традиційною загрозою регіоналізму в Україні. Багатонаціональний склад населення західноукраїнських регіонів – це симбіоз соціокультурного міксу з ментально-ліберальними рисами місцевих жителів, які навчилися взаємної поваги, з одного боку, однак, з іншого, отримали зневагу від політичних еліт «центру» щодо своїх традицій. Був сформований конфлікт з надзвичайно важкими наслідками.

Тому важливим компонентом мирного співжиття є виважена етнонаціональна політика правлячих кіл стосовно регіональних культур. Їх толерантне співіснування є індикатором людяності та гуманності українського соціуму, а отже, й умовою цивілізаційного та організаційного єднання з глобальними демократичними цінностями у перспективі.

До соціалізаційного елементу варто віднести процес, завдяки якому людина, що прибула в якийсь регіон на постійне місце проживання з іншої території, набуває певних місцевих настанов, цінностей, переконань. Це явище називають регіональною соціалізацією. Одним із її ключових напрямів є формування регіональної громадянської культури. Зокрема, існують три типи такої культури й вони реалізуються залежно від участі «нових» членів соціуму в соціально-політичному житті регіону.

Перший тип: притаманність нерозвинутої регіональної культури, яка характеризується відсутністю у громадян інтересу до регіонального життя. Другий тип: пасивна регіокультура, для якої характерна незацікавленість громадян у регіональних процесах, слабка участь у функціонуванні регіональної системи. Третій тип: активна регіокультура, за якої громадяни є зацікавленими у справах регіону та беруть активну участь у громадському житті. За такого типу культури регіональні еліти з середовища «немісцевих».

Сепаратистський елемент як загроза регіоналізму в Україні має давні історичні корені, хоча до останнього часу (Донбас, АР Крим) не мав яскравого прояву. Він викликаний тим, що впродовж різних історичних періодів території українських (особливо західно-українських) регіонів входили до складу інших сусідніх держав і, більше того, вважалися органічною частиною їх адміністративно-територіальних систем. Йдеться про потенційні загрози претензійного змісту з боку Російської Федерації стосовно південно-східних регіонів України, Румунії – Північної Буковини, Угорщини – Закарпаття та Польщі – щодо Східної Галичини.

У всіх випадках мотивація державної політики сусідніх держав криється у діяльності іредентистських груп, організацій і рухів із метою реалізації державних (історично-імперських, національно-культурних) амбіцій. Слід зазначити, що у випадку з Польщею наразі таких яскравих проявів не відчувається, що, однак, не заперечує їх реанімацію в майбутньому. Щодо Румунії та Угорщини, то маємо приклади ситуативного підживлення місцевої самоврядності в українських регіонах. Частково цей процес знаходиться в латентному стані, однак має загрозливі перспективи мобілізації етнічних румунів та угорців, а також інших місцевих етноконфесійних та змаргіналізованих груп. На практиці зацікавлені суб'єкти використовують матеріально-фінансову підтримку «материнських» організацій етнічних громад, інформаційну пропаганду, практику біпатризму, антиукраїнську риторику тощо. Цей прояв регіоналізму в Західній Україні є найнебезпечнішим для ідеї збереження єдності української нації та територіальної цілісності України.

Отже, на сучасному етапі розвитку України, незважаючи на будь-які складні обставини суспільно-політичного життя, необхідно здійснювати реальні та ефективні реформи, покликані гармонізувати відносини «центру» та «регіону». Саме «центру» слід запропонувати «регіонам» оптимальний і вигідний для останніх формат суспільно-політичного співжиття, а не паразитувати на регіоналізмі та його різноманітних проявах. Досвід європейських держав у даному контексті слугує добрим прикладом ефективної реалізації інтересів усіх суб'єктів.

Водночас правові норми, які визначають середовище функціонування локальної демократії у регіоні Центральної Європи, мають ряд спільних характеристик, зокрема:

- конституційне та законодавче забезпечення організаційної автономії місцевого самоврядування;
- інституційне запровадження на місцевому рівні колективних представницьких органів самоврядування, посади голови виконавчої влади (мера);
- закріплення у праві переліку форм безпосередньої демократії, в першу чергу, місцевого референдуму;
- інкорпорація у зміст базового законодавства про місцеве самоврядування усіх чи частини стандартів, розроблених Радою Європи.

В Україні є забезпеченою, з формальної точки зору, організаційна автономія місцевого самоврядування на основі змішаної моделі побудови відносин з державою. Водночас, самостійність місцевої публічної влади, подібно до інших країн Східної Європи, є обмеженою через фінансову централізацію, можливість втручання держави через контроль за реалізацією повноважень, нерегульованість питання організації діяльності громад як суб'єктів самоврядування. Вирішення цих питань є критичним в умовах спроб конституційного започаткування процесу децентралізації, яка не обмежується лише пропонованими змінами адміністративно-територіального устрою.

Місцеві еліти та лідери у постсоціалістичних суспільствах Європи поділяли ряд спільних ознак щодо джерел формування і типів

відтворення упродовж 1990 – 2010-х років. У цілому можна виділити у складі локальних еліт, які обійняли посади після перших демократичних виборів, осіб, що були вперше залучені до публічної діяльності, оскільки користувалися авторитетом у середовищі соціальних мереж; тих, які діяли у складі або мали зв'язки з демократичною опозицією; прошарок колишньої номенклатури, представники якої обіймали управлінські посади у період соціалізму і продовжили кар'єру в нових умовах.

Такий параметр локальної демократії як існування каналів класичної циркуляції еліт за допомогою заміни серед цільових країн є дотриманим у РП, ЧР, СР. Частково підтвердженим є первинне припущення, що на джерела формування та відтворення еліт впливали неформальні практики політичної взаємодії та фактор соціальних мереж, і ці норми були притаманними більше малим громадам. У пострадянських країнах були успадковані традиції входження до влади представників номенклатури. Для України в обох випадках – великих і малих громад – є характерним відсутність каналів класичної циркуляції еліт, переважаючі неформальні практик у рекрутуванні до її складу.

Вже упродовж першого постсоціалістичного десятиліття почали складатися типові форми взаємодії між локальними елітами та партіями, частина з яких була притаманною для усіх країн регіону, а також загальні чинники впливу на ці відносини. Тип виборчої системи органів місцевого самоврядування та інші інституційні структури були вагомими факторами, що визначали електоральний успіх партійних списків чи, навпаки, незалежних політиків. Мажоритарний принцип був більш сприятливим для останніх, незважаючи на обставину, що інколи статус формально незалежних кандидатів обіймали партійці. Роль партій у публічному житті була більш вагомою у системах самоврядування, які засновані на колективному керівництві, ніж у тих, які є ближчими до моделі сильного мера.

У ЧР, РП завдяки високій частці незалежних депутатів чи включенню місцевих питань у політичні програми вдалося зберегти автономію локального порядку денного від інтересів вищих терито-

ріальних рівнів. Водночас, СР і Угорщина є прикладом суспільства, де партіям вдалося, окрім найменших спільнот, використати етнічне та ідеологічне розмежування суспільства для активізації своєї ролі у локальній політиці.

В Україні впродовж двох постсоціалістичних десятиліть поступово підвищувалася роль партій у локальній політиці, зокрема у містах, про що свідчить зростання кількості їх осередків і частки партійців у складі представницьких органів. Цій тенденції сприяли інституційні фактори, зокрема новації виборчого законодавства 2010, 2015 рр. Досвід України і всього регіону також частково засвідчує правильність припущення, що неформальні практики, зокрема залучення до соціальних мереж, традиції взаємодії на основі патрон-клієнтельських зв'язків, були чинниками, що сприяли набуттю формального статусу представника місцевої еліти чи лідера, однак ця теза є правильною лише щодо малих територіальних спільнот. У більших громадах основну роль у рекрутації еліт відігравали політичні партії.

В усіх центральноєвропейських суспільствах на кінець електоральних циклів, які мали місце у 2006 – 2010 роках, рівень участі у місцевих виборах усталився на рівні 45 – 50%, а це означає, що майже половина громадян зберегли довіру до потенціалу місцевого самоврядування, що позитивно вплинуло на їх виборчу поведінку. Водночас, тимчасова поляризація суспільств у центральноєвропейському регіоні була подразником для підвищення активності виборців, що демонструє їх готовність використовувати демократичні механізми. Частка референдумів, ініційованих власне жителями спільнот із приводу порядку денного, була вищою у РП і ЧР. Досвід України, подібно до інших країн, підтверджує гіпотезу, що рівень та форми прямої участі громадян у формуванні політики, які є одним з параметрів місцевої демократії, залежать від неформальних практик взаємодії між елітами і громадянами, культурних орієнтацій жителів спільнот.

Аналіз даних, що стосуються ролі громадянського суспільства як параметра місцевої демократії, демонструє, що найвищі показники опосередкованої політичної участі щодо місцевого порядку

денного були зафіксовані у центральноєвропейських суспільствах, де були сформовані зрозумілі процедури взаємодії між цими організаціями і властями та механізми фінансування.

В Україні громадянське суспільство, подібно до країн Східної Європи і частини балканських держав, виконувало роль периферійного актора місцевого соціально-політичного життя, хоча у порівнянні зі східноєвропейськими суспільствами було спроможним лобіювати питання публічного значення. Ця тенденція посилилася після Революції Гідності, коли багато українців на фоні недовіри до державних інститутів усвідомили свою роль у впорядкуванні публічних справ.

Враховуючи факт, що за останнім переписом населення (2001 р.) етнічні українці складають 77,8% від загальної кількості населення, Україну можна віднести до поліетнічних суспільств. За цим критерієм вона близька до Чеської та Словацької Республік, на противагу Польщі та Угорщині, які є моноетнічними країнами з домінуючими титульними націями. У порівнянні з країнами Вишеградської групи, Україна (принаймні до подій Євромайдану) зберігала формат цивілізаційної розмежованості за лінією «Схід – Захід» та фрагментованої політичної культури. Цьому сприяла багатовекторна зовнішня політика та зволікання з євроатлантичними та євроінтеграційними стратегіями, до яких Вишеградська четвірка активно долучилася вже на початку 1990-х років.

Вищезгадані фактори зумовили проблематичність у виробленні чіткої етнонаціональної політики, а відтак призвели до нестабільності в окремих регіонах. Ще напередодні здобуття української незалежності сформувалися два епіцентри етнополітичної нестабільності – Крим і Закарпаття. Кримська автономна область отримала ширші повноваження в рамках автономної республіки, а регіональний партикуляризм на Закарпатті вдалося врегулювати завдяки домовленостям між центральною та місцевою елітами. Однак, у краї розгорнула свою роботу мережа русинських громадських організацій, які продовжують апелювати до результатів референдуму 1991 р. (78% громадян проголосувало за надання області спеціального самоврядного статусу). У Закарпатській об-

ласті діють 11 русинських національно-культурних товариств, які розмежовані на проєвроатлантичну та проросійську течії. Серед русинських лідерів виділяються як помірковані локал-патріоти, так і радикали.

На жаль, політична турбулентність української влади, яка виявляється під час електоральних кампаній парламентського та президентського рівнів, на рівні етнополітики спричинила більше проблем, аніж варіантів їх вирішення. Серед комплексу причин, які призвели до анексії Криму у 2014 р. та збройного конфлікту на частині територій Луганської та Донецької областей України, варто вказати й на відсутність комплексного підходу щодо формування інституційного дизайну вітчизняної етнополітики.

До прикладу, інтегруючись до ЄС, кожна з країн Вишеградської групи ратифікувала міжнародні стандарти захисту прав національних меншин. Відтак за принципами європейського етнополітичного тезаурусу формувалося й національне законодавство. Найбільш досконалим є законодавство в сфері захисту прав національних та етнічних меншин Угорщини та Польщі. Законодавці цих держав чітко вказали критерії, які визначають статус конкретної меншини та її права. Таким чином, Угорщина визнала тринадцять історичних меншин, Польща – дев'ять національних, чотири етнічних та одну мовну меншини. Законодавці СР також чітко визначили дев'ять мов національних меншин, яким надаються відповідні преференції у відносинах із органами виконавчої влади. Закон про права національних меншин Чеської Республіки зобов'язує уряд підтримувати діяльність представників національних меншин, які тривалий час проживають на території країни. Для цього здійснюється спеціальний моніторинг таких громад.

Водночас, українське законодавство визначає, що до «національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю» (ст. 3 Закону України «Про національні меншини в Україні»). Більшість із дев'ятнадцяти статей закону, який був прийнятий ще 25 червня 1992 р., складаються з положень, які не мають змістового наповнення, містять плутанину в термінології, досить умовно стосуються представників національних меншин або ж

взагалі не виконуються. До прикладу, частину другу ст. 14 Закону, яка декларувала право «національним громадським об'єднанням» висувати своїх кандидатів на виборах державної влади і місцевого самоврядування, було скасовано. Численні проекти внесення змін до законодавства, запропоновані різними політичними силами, спіткала доля так і не реалізованої концепції державної етнонаціональної політики України.

Поряд із застарілістю та нечіткістю норм закону про національні меншини в Україні, фарсом (із точки зору захисту регіональних мов, які, згідно з Європейською хартією регіональних мов або мов меншин, потребують захисту й підтримки як міноритарні, зникаючі) стало впровадження Закону «Про засади державної мовної політики» (2012 р.). В умовах проросійського режиму В. Януковича вісім східних та південних областей України та Автономна Республіка Крим ухвалили рішення про визнання російської мови регіональною мовою. Вже після перемоги Євромайдану його дія була призупинена. Таким чином, на тлі ратифікації ключових міжнародних документів («Рамкова конвенція про захист національних меншин» (грудень 1997 р.); «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин» (травень 2003 р.) так і не відбувається вироблення цілісного законодавчого забезпечення етнополітики.

Гібридне форматування законодавства призвело до нестабільності у плані розбудови структури етнополітичного менеджменту. Насамперед це стосується його стратегічної й тактичної складових. Якщо на рівні Верховної Ради України можна говорити про певну стабільність (Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин), то на рівні центральних органів виконавчої влади діяла неефективна структура, яку реорганізували, трансформували, а згодом взагалі ліквідували. Спочатку вона діяла як Комітет у справах національностей (1992 р.), згодом стала Міністерством України у справах національностей та міграції (1993 р.), потім – Міністерством України у справах національностей, міграції та культур (1994 р.). Далі цій урядовій структурі повернули колишню назву – Міністерство України у справах національностей та міграції (1995 р.), а через рік понизили у статусі до Державного комітету

України у справах національностей та міграції. У 2000 р. його включили до структури Міністерства юстиції як Державний департамент, а через рік знову повернули статус Державного комітету. З 2006 р. на його базі було утворено Державний комітет України у справах національностей та релігій. У 2010 р. згідно з Указом Президента В. Януковича «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», Державний комітет було ліквідовано. Більше того, згодом була ліквідована й Рада з питань етнонаціональної політики як консультативно-дорадчий орган при Президентові України.

На сучасному етапі функції центрального виконавчого органу у сфері етнополітики виконує Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України. Питаннями національностей займаються тільки п'ятеро (з двадцяти трьох) співробітників Відділу національних меншин України та української діаспори.

З червня 2014 р. в Україні була запроваджена посада Урядового уповноваженого з питань етнонаціональної політики. Ним став юрист, публіцист та активіст Майдану Г. Друзенко. На нього було покладено повноваження щодо забезпечення взаємодії виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства задля забезпечення захисту прав національних меншин і корінних народів, збереження міжнаціональної єдності та злагоди в Україні. Однак у квітні 2015 р. посаду Урядового уповноваженого з питань етнонаціональної політики ліквідували.

Отже, на тлі інституційних трансформацій у сфері етнополітики країн Вишеградської групи Україна практично виступає банкрутом. Національний формат законодавчої бази етнонаціональної політики, попри ратифікацію міжнародно-правових документів, знаходиться в занедбаному стані. Потребують прийняття концепція державної етнонаціональної політики та новий Закон України «Про національні меншини в Україні», в яких знайшла б своє адекватне відображення практика центральноєвропейських сусідів, країн ЄС. Необхідно розбудувати систему етнополітичного менеджменту з екстраполяцією стратегічного та тактичного (центральний) рівнів на оперативний (регіональний) рівень.

Слід вказати, що на початку XXI ст. за умов зміни геополітичної ситуації на європейському континенті Україна також повинна вирішувати важливе зовнішньополітичне завдання – розбудову нової діючої системи міжнародних відносин з країнами Центральної Європи, які вже віддали частину своїх повноважень наддержавним інститутам ЄС.

Утім, зазначимо, що граничне звуження формату двосторонніх та багатосторонніх відносин країн Центральної Європи – країн учасниць Вишеградського об'єднання – з «зовнішнім світом» не виключає активної позиції України у центральноєвропейському регіоні. Суверенна Україна наприкінці XX століття змушена була чи не вперше, з огляду на недовготривалий попередній досвід самостійної державності, формувати і конституювати принципово нову систему стосунків із межуючими країнами, починаючи із базових проблем демаркації і делімітації державного кордону та міжнародно-правового, договірного забезпечення недоторканності і територіальної цілісності держави.

На міжрегіональному рівні для країн Центральної Європи зовнішня політика України є актуальною з декількох причин – подальшого розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва, що має значні традиції, а також – що є більш актуальним і важливим – враховуючи факт, що це якісно нова динамічна розбудова взаємовідносин на новому рівні регіональної системи міжнародного співробітництва. Цей аспект також включає як перспективу набуття повноправного членства в ЄС, а отже, передачу досвіду, так і підтримку європейського інтеграційного поступу України, а також і формування нової міжрегіональної системи безпеки на новому східному кордоні ЄС із залученням у це співробітництво України.

Декларований ще на початку 1990-х років як головний, європейський напрям зовнішньої політики незалежної Української держави до теперішнього часу так і не реалізувався в практичних справах і конкретних досягненнях, які б безповоротно визначили стратегічну міжнародну орієнтацію України. З-поміж головних напрямів зовнішньої політики незалежної Української

держави визначено розширення участі України в європейському регіональному, міжрегіональному та транскордонному співробітництві. У визначенні стратегії нарощування транскордонних зв'язків України з країнами Центральної Європи слід зважати на те, що європейська спільнота нормалізацію відносин із сусідніми державами принципово вважає обов'язковою передумовою включення країн в коло кандидатів на вступ до ЄС і НАТО. Для України позитивний інтеграційний ефект може дати також і міжрегіональне, транскордонне співробітництво із державами-сусідами в регіоні Центральної Європи, насамперед Польщею, Словаччиною, Угорщиною, які у 2004 р. стали повноправними членами Європейського Союзу.

Сутність моделювання взаємовідносин між Україною та країнами Центральної Європи сьогодні можна визначити так: Україна є стороннім спостерігачем у забутому нею регіоні. На сьогодні Україна не стала регіональним лідером у центральноевропейському просторі, геополітичний статус якого з 2004 року суттєво змінився. Стосовно претензій країни щодо регіонального лідерства, важливо підкреслити, що активізація дій повинна мати системний характер, ефективними мають бути механізми розробки і реалізації зовнішньої політики держави. І що ще важливіше – це наявність відповідного політико-економічного потенціалу країни. Набуття регіонального лідерства вже апіорі визначає наявність у країни відповідного рівня економічного потенціалу, що слугує гарантією реалізації конкретних ініціатив, спільних масштабних програм, міжрегіональних спільних проектів. Позаяк лише за цих умов можна досягнути ефективної послідовної зовнішньої політики у регіональному вимірі.

З точки зору пошуків загальноцивілізаційного вибору України, окреслились і досить сумні факти непорозуміння важливості, ключової ролі єврорегіональної співпраці саме в контексті просування України в руслі європейської інтеграції. Маємо на увазі, по-перше, відсутність в Україні системи транскордонного/міжрегіонального співробітництва. По-друге, регіональний фактор, тим більше, значення його у міжнародних відносинах нашої держави, розглядаєть-

ся як щось меншовартісне. Принципи субсидіарності і децентралізації, відповідальності і дієздатності регіонів України не набули тої ваги, яку демонструють хоча б наші сусіди «першого порядку» – Польща, Угорщина, Словаччина.

З огляду на приєднання до європейського співтовариства чотирьох країн Центральної Європи – «сусідів першого і другого порядку» України – Польщі, Угорщини, Словаччини та Чеської Республіки, вивчення унікального досвіду багатостороннього за характером співробітництва країн регіонального міжнародного об'єднання, на сьогодні набуває особливої ваги, підкреслимо – особливо для України. Цікавим є також вивчення характеру цих взаємовідносин, адже співпраця Вишеградської четвірки включала в себе і навіть сьогодні демонструє складну мозаїку взаємовідносин – консолідацію, взаємодопомогу, узгодження інтересів, а також імітацію співпраці, байдужість, амбітність, егоїзм тощо. Важливо підкреслити, що характер взаємовідносин, завдання, які ставила кожна з країн Вишеграду на різних етапах існування цієї організації, були різними, іноді відмінними і навіть ставили під сумнів подальше існування цього об'єднання. До того ж приєднання держав Центральної Європи до ЄС відбувалося диференційовано. Важливо підкреслити, що успіх у досягненні цієї мети залежав не тільки від прагматичного підходу до справи власне держав Центральної Європи, але також і від реалізації ЄС політики компромісів.

Для країн Центральної Європи, Європейського Союзу Україна завжди займатиме ключове значення завдяки чинникам гео економічного та геополітичного розташування. У цьому контексті важливого значення набуває формат співпраці з Україною – як з метою чи як із засобом. Насамперед перешкоджатимуть активізації відносин України з центральноєвропейськими країнами дії її політичної еліти. Бездіяльність чи імітація співпраці можуть поступово зменшити шанси набуття Україною належного геополітичного статусу самодостатньої європейської країни з відповідною політичною і економічною вагою та становлення як реального суб'єкта міжнародних відносин.

Перспективи міжнародної регіональної інтеграції України у центральноевропейському регіоні вбачаємо у таких вимірах:

1) поступове, динамічне розширення відносин у площині Україна – держави Центральної Європи як складової ЄС з посиленням ролі України як рівноправного партнера у реальному, а не декларативному міжрегіональному співробітництві в регіоні;

2) формами співпраці України і держав Центральної Європи мають стати конкретні доленосні міжрегіональні проекти, які визначатимуть активізацію участі України в процесах політичного та економічного розвитку центральноевропейської співпраці, регіональної стабільності;

3) кордони в межах Євросоюзу знищуються, але біографія їх не закінчується, тому необхідність забезпечення безпеки у центральноевропейському регіоні, у ширшому форматі – забезпечення безпеки на східному кордоні ЄС – визначає на сьогодні і у подальші роки посилення (все більш стійких паперових) ліній поділу в східній частині Європи. Питання безпеки у площині Центральної Європа – Україна набувають пріоритетного значення.

Саме активізація конкретних реальних європейського рівня взаємовідносин України та країн Центральної Європи і, відповідно, їх регіонів на регіональному, міжрегіональному рівні сприятиме посиленню і загальноєвропейського значення співробітництва суб'єктів міжнародних відносин – України і країн Центральної Європи.

Для узагальнення результатів політичних трансформацій у центральноевропейських країнах та в Україні доцільно скористатися також емпіричними даними індексів, які можна обрахувати на основі програм міжнародних дослідницьких організацій, зокрема *Nations in Transit* Будинку Свободи, *Індексу Політичної Трансформації* Фонду Бертельсманна.

На основі розгляду індексу демократизації постсоціалістичної **Польщі** у період 1996 – 2014 рр. можемо виділити декілька підсумкових висновків стосовно траєкторії політичної трансформації (табл.1).

Таблиця 1

Дані індексу демократизації Польської Республіки за моніторинговою програмою «*Nations in Transit*» (1996 – 2014 pp.)*

Критерії демократизації	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Електоральний процес	1,50	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,50	1,50	1,75	1,75	2,00	2,00	2,00	1,75	1,50	1,25	1,25	1,25	2,50
Громадянське суспільство	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,50	1,25	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50
Незалежність ЗМІ	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,75	1,75	1,50	1,75	2,25	2,25	2,00	2,25	2,25	2,25	2,50	2,50	2,50
Національне врядування	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	2,00	2,00	2,00	2,50	2,75	3,25	3,50	3,25	3,25	2,75	2,50	2,50	2,50	2,50
Місцеве врядування									2,00	2,00	2,25	2,25	2,00	1,75	1,75	1,75	1,75	1,50	1,50
Незалежність судової системи	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	2,00	2,25	2,25	2,50	2,25	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50
Корупція	—	—	2,25	2,25	2,25	2,25	2,50	2,50	3,00	3,25	3,00	3,00	2,75	3,25	3,25	3,25	3,25	3,50	3,50
Підсумковий демократичний показник	1,50	1,45	1,58	1,58	1,58	1,63	1,75	1,75	2,00	2,14	2,36	2,39	2,25	2,32	2,21	2,14	2,18	2,18	2,21

*Річний моніторинг включає дані за минулий календарний рік (напр., моніторинг 2015 р. виводить індексування країни за 2014 календарний рік).

Враховуючи показники індексу демократизації для Польської Республіки у 1997 – 2014 рр., можна дійти таких **висновків**:

- найбільш демократичними є показники демократичного розвитку громадянського суспільства – протягом досліджуваних років зберігається стабільно демократичний показник 1,25, який несуттєво збільшується лише починаючи з 2008 р. і становить 1,50 (– 0,25);
- у 2007 – 2009 рр. помітним є певний спад демократичності виборчої системи – зберігається показник 2,00. Вже у 2010 р. електоральна ситуація стабілізується – 1,75, а у 2011 р. суттєво покращується – 1,50. Найгіршим індикатором демократичності виборчого процесу є дані за 2014 р. – 2,50;
- вищезазначена кількісно-часова тенденція помітна по відношенню до рівня демократичності польських ЗМІ: за той самий період – у 2007 – 2008 рр. показник становить 2,25; починаючи з 2009 р. показник уже більш демократичний – 2,00; протягом 2012 – 2014 рр. показник знову регресує – 2,50;
- у сфері ефективності роботи органів центральної та місцевої влади Польща зберігає відносно стабільний демократичний показник – у середньому від 1,75 до 2,50. Прогрес демократизації помітний за показником «місцевого самоврядування» (1,75 – 2,25). Індикатор «національне врядування» свідчить про регрес демократичності, особливо протягом 2006 – 2009 років (3,25 – 3,50);
- найбільш стабільним є показник демократичності польської судової системи – від 1,50 до 2,50. Індикатор визначає два періоди у розвитку судової системи: 1) сталість демократичності (1996 – 2003 рр.), 2) регрес демократизації (2004 – 2014 рр.);
- дані рівня корупції для Польщі є найбільш високими у порівнянні з іншими критеріями демократизації – від 2,25 до 3,50. Це найбільш проблематична сфера демократизації країни. Разом із тим, у 2008 р. показник рівня корупції зменшився: від 3,00 – 3,25 протягом 2004 – 2007 рр. до 2,75. Починаючи з 2009 р. індекс поступово погіршується (– 0,50), а найгіршим є показники 2013 – 2014 рр. – 3,50. Загалом, індикатор корупції

- переважно не відповідає кількісним вимірам демократичної країни;
- відповідно до зазначених семи критеріїв демократизації Польська Республіка входить до групи найбільш демократичних країн, позначаючись **політичним режимом консолідованої демократії** (кількісний вимір 1,00 – 2,99). *Найкращий показник* індексу демократичності: 1998 р. (1,45); *найгірший показник*: 2007 р. – 2,39.

Загальні висновки щодо траєкторії політичної трансформації постсоціалістичної Польщі у період 1998 – 2013 рр. відповідно до Індексу політичної трансформації (ІПТ) демонструє табл. 2.

Таблиця 2

**Дані Індексу політичної трансформації Польської Республіки
згідно з методологією Фонду Бертельсмана (1998 – 2013 рр.)**

Критерії демократизації	Звіт за 2003 р. (моніторинг 1998 – 2002 рр.)	Звіт за 2006 р. (моніторинг 2003 – 2005 рр.)	Звіт за 2008 р. (моніторинг 2005 – 2007 рр.)	Звіт за 2010 р. (моніторинг 2007 – 2009 рр.)	Звіт за 2012 р. (моніторинг 2009 – 2011 рр.)	Звіт за 2014 р. (моніторинг 2011 – 2013 рр.)
Суверенність	10	9,8	9,8	9,8	9,5	9,8
Політична участь	10	9,8	9,5	9,8	9,8	9,8
Верховенство закону	10	9,3	8,8	8,8	9,3	9,3
Стабільність демократичних інститутів	10	9,5	8,5	9,0	9,5	9,5
Політична та соціальна інтеграція	10	7,8	7,5	7,8	8,0	8,5
Підсумковий демократичний показник	10,0	9,24	8,82	9,04	9,22	9,38

Моніторинг 2003 р. Перший підсумковий моніторинг оприлюднений у 2003 р., що хронологічно охопив період 1998 – 2002 рр. Підсумковий ІПТ склав 10,00, що свідчить про однозначний характер трансформації – максимальний демократичний показник за всіма критеріями. У період кінця 1990 – початку 2000-х рр. Польська Республіка з максимальним показником вперше входить до групи країн «консолідованої демократії» (числовий показник – 10,0 – 8,0).

Серед 117 досліджуваних країн Польська Республіка займає 7-ме місце за успіхами політичної трансформації у бік демократії.

Моніторинг 2006 р. Досліджується період 2003 – початку 2005 років. Підсумковий ІПТ трохи погіршився і складає 9,24, що свідчить про збереження попередніх стабільних позицій демократизації. Певного регресу демократичності зазнають всі індикатори, найбільше погіршився – «політична та соціальна інтеграція».

Польська Республіка зберігає статус країни з консолідованою демократією, втративши попередній максимальний показник (– 0,76). Всього досліджується 120 країн, серед яких Польща займає 9 місце.

Моніторинг 2008 р. Охоплюється період другої половини 2005 – початку 2007 рр. Сумарний показник демократичної трансформації ще більше погіршився і став найгіршим за постсоціалістичну історію країни – 8,82. Регресує переважна більшість індикаторів («втрата демократичності»: максимум – 1,0), незмінним залишається лише показник «суверенність».

Польська Республіка продовжує потроху втрачати у рівні демократичності. Водночас Польща залишається у групі країн з консолідованою демократією, посідаючи за рівнем демократизації 11-те місце зі 126 досліджуваних країн.

Моніторинг 2010 р. Досліджується період другої половини 2007 – початку 2009 рр. Помітним є певне покращання успіхів демократичної трансформації – індекс становить 9,04, збільшившись на 0,22. За рівнем демократичності зростають практично всі індикатори, незмінним залишається лише показник «верховенство закону».

Польська Республіка зміцнює статус країни з політичним режимом консолідованої демократії. У загальному світовому рейтингу зі 129 країн Польща посідає 10-те місце.

Моніторинг 2012 р. Досліджено політичну трансформацію протягом другої половини 2009 – початку 2011 рр. У зазначений період Польська Республіка продовжує демонструвати демократичний прогрес. Підсумковий індекс складає 9,22 (+ 0,18). Погіршився індикатор «суверенність» (- 0,3), решта показників покращуються або залишаються незмінними.

Польська Республіка залишається консолідованою демократією, посівши 6-те місце зі 129 досліджуваних країн за рівнем успішності демократичної політичної трансформації.

Моніторинг 2014 р. Охоплює період другої половини 2011 – початку 2013 рр. Польська Республіка зберігає тенденцію до незначного покращання рівня трансформації політичних інститутів. Сумарний індекс складає 9,38 (+ 0,16). Це найбільший показник індексу після максимального у 1998 – 2002 рр.

Польща ще більше зміцнює позиції країни з політичним режимом консолідованої демократії. Серед 130 країн Польща є п'ятою за ступенем демократичності політичної трансформації.

Отже, протягом періоду політичної трансформації у 1998 – 2014 років для Польської Республіки властиві суттєві успіхи на шляху демократизації. Свідченням цього є досягнення максимального показника на початку індексування (1998 – 2002 рр.), незначне погіршення демократичності (2005 – 2007 рр.) та сталий кількісний приріст демократичної трансформації (2007 – 2013 рр.).

Зробити висновки про спільне та особливе у процесах політичних трансформацій дає підстави циклічно-хвильовий підхід, сутність якого була описана у Розділі 1.

Спіраль ланцюжка 12-річної періодичності антирежимних виступів найчіткіше проявляється в **Польщі**: Варшавське повстання проти окупаційного режиму 1944 р., 1956 р. – страйки, політична криза, зміна сталінського керівництва ПОРП, повернення до влади репресованого В. Гомулки, 1968 р. – виступи студентів Варшавського університету, 1980/1981 р. – активність «Солідарності», 1992 р. – початок виведення, вступ до ЄС 2004 р.

Якщо застосувати цей підхід більш детально до процесів, які мали місце у Польщі, то є очевидним, що ліберальна шокова терапія

гойднула електоральну симпатію до лівих, які у 1993 році отримали парламентську перемогу. У 1997 році праві та центристи повернули маятник в протилежний бік, а через чотири роки коаліція лівих знову змінила лібералів. Окрім того, два терміни підряд обирався президентом соціал-демократ О. Квасневський (1995 – 2005 рр.), однак згодом відбулося поправління політичної сцени у країні і розгорнулося суперництво між лібералами та консерваторами. У 2005 – 2007 роках маятник гойднувся від лівих до націонал-консерваторів на чолі з Я. Качинським, а потім змістився до правого центру (2007 р., 2011 р. – Д. Туск та «Громадянська платформа»), зберігаючи незначну перевагу над консерваторами. Коливання маятника збігалося з інтервалом парламентських виборів у чотири роки, зберігаючи чіткий ритм до 2005 р. У період 2007 – 2010 рр. уряд Д. Туска і президент Я. Качинський співіснували як політичні опоненти, подібно до ситуації 1993 – 1995 рр., коли Л. Валенса співіснував із лівими. Роль партії рівності перебрали у цей період націонал-ліберали Л. Качинського як більш консервативна права політична сила. Якщо О. Квасневський своїм здобутком вважає примирення з Німеччиною, Росією та Україною, то Л. Качинський різко критикував экс-президента за «загравання» з Москвою та Берліном. Політична поляризація польського соціуму (проблема абортів, статевої меншини, ставлення до сусідів, минулого), в основі якої є розкол «місто – село», соціальне розшарування, віротерпимість чи ортодоксія, вказує на тріщини в єдиному емоційно-ментальному полі польського соціуму. Ці суперечності можуть провокувати загострення і коливання маятника, вимагаючи очищення душі нації і духовного вдосконалення національного характеру як умови запобігання авторитаризму. Мешканці сіл, містечок, із нижчим рівнем освіти, доходів, міцними католицькими традиціями є електоральною базою правих консерваторів, які в 2015 р., знову ж таки – за принципом маятника, повернули собі повноту влади.

На основі розгляду індексу демократизації (див. табл. 3) пост-соціалістичної *Угорщини* у період 1996 – 2014 рр. можемо виділити декілька підсумкових висновків стосовно траєкторії політичної трансформації.

Таблиця 3

Дані індексу демократизації Угорщини за моніторинговою програмою «Nations in Transit» (1996 – 2014 рр.)*

Критерії демократизації	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Електоральний процес	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	2,25	2,25	2,25	2,75
Громадянське суспільство	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,50	1,50	1,75	2,00	2,00	2,25	2,25	2,50
Незалежність ЗМІ	1,50	1,50	2,00	2,00	2,25	2,25	2,25	2,25	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,75	3,25	3,50	3,50	3,50	3,75
Національне врядування	1,75	1,75	2,50	2,50	3,00	3,00	2,50	2,50	2,00	2,00	2,25	2,25	2,50	2,50	3,00	3,50	3,50	3,50	3,75
Міське врядування									2,25	2,25	2,25	2,25	2,50	2,50	2,50	2,50	2,75	2,75	3,00
Незалежність судової системи	1,75	1,75	1,75	1,75	2,00	2,00	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	2,00	2,25	2,75	2,50	2,50	2,75
Корупція	—	—	2,50	2,50	3,00	3,00	2,75	2,75	2,75	3,00	3,00	3,00	3,00	3,50	3,50	3,50	3,50	3,75	3,75
Підсумковий демократичний показник	1,45	1,45	1,88	1,88	2,13	2,13	1,96	1,96	1,96	2,00	2,14	2,14	2,29	2,39	2,61	2,86	2,89	2,96	3,18

* Річний моніторинг включає дані за минулий календарний рік (напр., моніторинг 2015 р. виводить індексування країни за 2014 календарний рік).

Беручи до уваги показники індексу демократизації «*Nations in Transit*» для Угорщини за сімома критеріями демократизації у 1997 – 2014 рр., можна дійти таких висновків:

- одними з найбільш демократичних показників Угорщини є дані демократичності громадянського суспільства та виборчого процесу в країні – від 1,25 до 2,75;
- серйозні проблеми зі свободою угорських ЗМІ помітні, починаючи з 2000 р. – показник становить 2,25. Критичного рівня досягнутої демократії є показник свободи ЗМІ Угорщини 2009 р. – 3,25. У подальшому проблемні питання за цим індикатором демократії тільки підтвердяться;
- починаючи з 1998 р. відбувається поступове зменшення рівня демократичності угорських органів управління – від 2,50 до 3,00. Цей показник закріплюється як один із найбільш проблемних у ході політичної трансформації;
- стабільно високим як для країни з демократичним політичним режимом є показник рівня корупції – не менше 2,50. За середнім показником рівня корупції Угорщина не входить до групи демократичних країн;
- фактично провальним є 2010 р., сукупний результат демократичності якого засвідчує поступовий демократичний регрес – 2,61. Передусім кардинально погіршилась ситуація із свободою ЗМІ, систематично зменшуються показники демократичності й за іншими індикаторами;
- для останнього моніторингу за 2014 р. характерний найгірший сукупний показник демократизації за період постсоціалістичної трансформації – 3,18. В Угорщині кардинально погіршились усі індикатори політичного режиму, що у підсумку призводить до класифікації країни як напівконсолідованої демократії (показники: 3,0 – 3,90);
- загальну траєкторію постсоціалістичної трансформації Угорщини слід визначати за трьома напрямками: 1) сприятливі стартові можливості демократизації (1996 – 1999 рр.); 2) сталий

демократичний розвиток (2000 – 2009 рр.); 3) регрес демократизації (2010 – 2014 рр.).

Наразі Угорщина входить до групи країн із **напівконсолідованим політичним режимом**. Протягом 1996 – 2013 рр. Угорщина перебувала в групі найбільш демократичних країн – **консолідованих демократій**. Найкращі показники індексу демократичності: 1996 – 1997 рр. (1,45); найгірший показник: 2014 р. – 3,18.

Загальні висновки щодо траєкторії політичної трансформації постсоціалістичної Угорщини у період 1998 – 2013 рр. відповідно до індексу політичної трансформації (ІПТ) демонструє табл. 4.

Таблиця 4

**Дані індексу політичної трансформації Угорщини
згідно з методологією Фонду Бертельсмана (1998 – 2013 рр.)**

Критерії демократизації	Звіт за 2003 р. (моніторинг 1998 – 2002 рр.)	Звіт за 2006 р. (моніторинг 2003 – 2005 рр.)	Звіт за 2008 р. (моніторинг 2005 – 2007 рр.)	Звіт за 2010 р. (моніторинг 2007 – 2009 рр.)	Звіт за 2012 р. (моніторинг 2009 – 2011 рр.)	Звіт за 2014 р. (моніторинг 2011 – 2013 рр.)
Суверенність	10	10	10	10	9,8	9,5
Політична участь	10	10	10	10	9	8,8
Верховенство закону	10	9	9,3	9	7,8	7,3
Стабільність демократичних інститутів	10	9,5	9	8,5	7,5	7,5
Політична та соціальна інтеграція	10	8,5	8,5	8,8	7,8	6,8
Підсумковий демократичний показник	10,0	9,4	9,36	9,26	8,38	7,98

Моніторинг 2003 р. Перший підсумковий моніторинг оприлюднений у 2003 р., що хронологічно охопив період 1998 – 2002 рр. Підсумковий ІПТ зафіксував максимальний показник країни, що свідчить про загальний успіх політичної трансформації на початковому етапі. Всі індикатори індексу є абсолютно сталими (10,0) і визначають Угорщину як постсоціалістичну країну, яка на інституційному рівні закріпила демократичні нормативи.

За максимальним показником демократичності Угорщина визначається політичним режимом консолідованої демократії. Серед 117 досліджуваних країн Угорщина є абсолютним лідером і займає 1-ше місце за успіхами політичної трансформації у бік демократії.

Моніторинг 2006 р. Досліджується період 2003 – початку 2005 років. Підсумковий ІПТ країни дещо погіршується і складає 9,40. Угорщина однозначно зберігає високий загальнодержавний рівень розвитку демократії, хоча певні показники погіршуються. Особливий регрес помітний за індикатором «політична та соціальна інтеграція» (– 1,5).

Угорщина зберігає статус країни з консолідованою демократією. Всього досліджується 120 країн, серед яких Угорщина посідає п'яте місце.

Моніторинг 2008 р. Охоплюється період другої половини 2005 – початку 2007 рр. Сумарний показник демократичної трансформації залишається практично сталим – 9,36. Сумарний індекс свідчить про сталий характер інституціалізації політичних інститутів у часовому вимірі. Хоча єдиним індикатором, за яким Угорщина регресує, є «стабільність демократичних інститутів» (– 0,5).

Незмінні числові значення ІПТ засвідчують сталий демократичний рейтинг Угорщини. З 126 країн Угорщина продовжує посідати 5-ту позицію, при цьому залишаючись країною з політичним режимом консолідованої демократії.

Моніторинг 2010 р. Досліджується період другої половини 2007 – початку 2009 рр. Помітним є певне погіршення успіхів демократичної трансформації – індекс становить 9,26, зменшившись на 0,10. Найбільший регрес помітний для показника «стабільність

демократичних інститутів», що складає – 0,50. Решта показників здебільшого продовжують зберігати високий демократичний рівень.

Угорщина продовжує перебувати у групі країн із консолідованою демократією. У загальному світовому рейтингу зі 129 країн Угорщина за рівнем демократичної трансформації політичних інститутів трохи втрачає, опинившись на 8-й позиції.

Моніторинг 2012 р. Досліджується політична трансформація протягом другої половини 2009 – початку 2011 рр. У зазначений період Угорщина починає демонструвати суттєвий спад у процесах демократизації. Підсумковий індекс складає 8,38. Загалом, індекс погіршився на 0,88. Суттєво погіршуються всі індикатори: вперше «суверенність» та «політична участь» втрачають максимальний показник; решта показників властиві для країни з неповною демократією і не відповідають політичному режиму консолідованої демократії.

Незважаючи на суттєві кількісні втрати, Угорщина продовжує залишатись у групі країн із консолідованою демократією. Зі 129 досліджуваних країн Угорщина посідає 12 місце за рівнем успішності демократичної політичної трансформації.

Моніторинг 2014 р. Охоплює період другої половини 2011 – початку 2013 рр. У підсумку Угорщина продовжує демонструвати регрес у демократичній трансформації, засвідчивши найгірший результат – 7,98. Фактично ППТ визначив у країні початок системного регресу демократичної трансформації.

Угорщина вперше опиняється у групі країн з неповною демократією. Серед 130 країн Угорщина є 16-ю за ступенем демократичності політичної трансформації.

Протягом 1998 – 2013 рр. Угорщина продемонструвала певну нестабільність у функціонуванні політичних інститутів демократії. Розпочавши з максимального високого рівня демократизації (1998 – 2002 рр.), країна тривалий час підтверджувала сталий характер розвитку демократичних інститутів (2003 – 2010 рр.). Подальші перспективи демократичного поступу країни є неоднозначними,

оскільки протягом 2011 – 2013 рр. у країні відбувся суттєвий регрес за напрямом демократичної трансформації.

Відповідно до логіки циклічно-хвильового підходу, в *Угорщині* можливо виділити 140-річний цикл політичних трансформацій. Зокрема, він припадає на період 1703 – 1711 рр., коли мав місце антигабсбурзький визвольний рух під керівництвом Ференца Ракоці ІІ; 1848 – 1849 рр. – угорське повстання проти Габсбургів; 1989 р. – антикомуністична революція. Також очевидним є 72-річний цикл: 1848/1849 рр., 1918 р. – набуття незалежності, 1919 р. – проголошення Угорської радянської республіки, 1990 р. – перші вільні парламентські вибори. А антирежимний виступ 1956 р., придушений армією СРСР, є, по суті, 36-річною протифазою, започаткованої насильницьким захопленням соціал-демократами та комуністами влади в 1919 р. Ліве насильство через майже 36 років обернулось антикомуністичним. Наступне затухання насильницької хвилі через 36-річну фазу з врахуванням негативного досвіду 1956 р. обумовили мирний перехід влади від комуністів до посткомуністів у 1989 р.

Аналіз останніх шести парламентських кампаній вказує на почергову ліву-праву ритміку електорального маятника: 1990 р. – беззаперечна перевага лібералів, 1994 р. – повернення оновлених лівих, 1998 р. – влада у правих, які її втрачають на два терміни поспіль (2002 – 2010 рр.), щоб тріумфувати 2010 р. (ФІДЕС з конституційною більшістю у парламенті, парламентська присутність «Йоббіка»). Їх перебування при владі викликає побоювання і звинувачення в авторитаризмі як всередині, так і за межами Угорщини (порушення рівноваги гілок влади, контроль над ЗМІ, центробанком, законодавчі обмеження для повернення опозиції до влади, антисемітські настрої, ромофобія крайніх націоналістів, порівняння ЄС з диктатором СРСР, конституційні зміни, зокрема щодо одностатевих шлюбів, абортів, надання виборчих прав закордонним угорцям, претензії до сусідів щодо прав угорської нацменшини, загравання чи підтримка В. Путіна). Все

це вказує на існування помітних внутрішніх і зовнішніх суперечностей та наявність чималого заряду психоемоційних травм в енергополі угорського соціуму, які проявилися у спалахах насильства у 2006 р. у Будапешті та болісних реакціях на критику з боку Європи. 2010 рік, згідно з логікою циклового 72-річного розвитку, є вершиною висхідної хвилі ($1992+18=2010$) 36-річної фази, після якої спостерігатиметься фазовий 18-річний спад. Події в Угорщині підтверджують цю логіку. Однак авторитарні інтенції, стимульовані економічною кризою та прагненням приборкати спекулятивне свавілля власного та міжнародного фінансового капіталу, стримуватимуться зовнішнім демократичним європейським політичним середовищем. 2016 рік, згідно з 12-річною періодичністю, – найближчий рік можливого загострення. Політикам потрібно бути надзвичайно обережними, щоб ця криза мала ознаки виключно рутинного виборчого змагання, зокрема пам'ятаючи, що з 2011 р. повернувся 72-річний цикл Другої світової війни ($2011 - 72 = 1939$) з напругою по осі «Захід – Схід» щодо України у 2013 р., апогеєм в 2015/2016 р. і розв'язкою напруги 2017 р., до певної міри корелюючи з світовою економічною кризою. Конституційне декларування християнських цінностей, ініційоване правлячою партією в Угорщині, вселяє оптимізм щодо мирного розв'язання проблем.

На основі розгляду індексу демократизації постсоціалістичної **Чеської Республіки** у період 1996 – 2014 рр. (див. табл. 5) можемо виділити декілька підсумкових висновків стосовно траєкторії політичної трансформації.

Враховуючи показники індексу демократизації Nations in Transit для Чеської Республіки у 1997 – 2014 рр., можна дійти таких **висновків**:

- найбільш демократичними є показники розвитку громадянського суспільства (шкала 1,25 – 1,75) та «демократичність виборчого процесу» (1,15 – 2,00). Решта індикаторів (крім рівня корупції) загалом відповідають показникам консолідованої демократії;

Таблиця 5

Дані індексу демократизації Чеської Республіки
за моніторинговою програмою «*Nations in Transit*» (1996 – 2014 рр.)*

Критерії демократизації	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Електоральний процес	1,25	1,25	1,75	1,75	1,75	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	1,75	1,75	1,50	1,50	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25
Громадянське суспільство	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,75	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,25	1,50	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75
Незалежність ЗМІ	1,25	1,25	1,75	2,00	2,00	2,50	2,25	2,25	2,00	2,00	2,25	2,25	2,25	2,50	2,50	2,50	2,50	2,75	2,75
Національне врядування	2,00	2,00	2,00	2,00	2,25	2,25	2,25	2,25	2,50	2,50	3,00	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	3,00	2,75
Міське врядування	2,00	2,00	2,00	2,00	2,25	2,25	2,25	2,25	2,00	2,00	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75
Незалежність судової системи	1,50	1,50	2,25	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,25	2,00	2,00	2,25	2,00	2,00	2,00	1,75	1,75	1,75
Корупція	-	-	3,25	3,75	3,75	3,75	3,50	3,50	3,50	3,50	3,50	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,50	3,50
Підсумковий демократичний показник	1,5	1,5	2,08	2,25	2,25	2,46	2,33	2,33	2,29	2,25	2,25	2,14	2,18	2,21	2,18	2,18	2,14	2,25	2,21

* Річний моніторинг включає дані за минулий календарний рік (напр., моніторинг 2015 р. виводить індексування країни за 2014 календарний рік).

- у 2001 – 2005 рр. помітний найбільший спад демократичності виборчої системи – зберігається показник 2,00. Починаючи з 2006 р. електоральна ситуація поступово стабілізується – 1,75, а з 2010 р. суттєво покращується – 1,25;
- для індикатора «незалежність ЗМІ» властиві спадні закономірності за рівнем демократичності: від 1,25 на початку демократизації (1996 р.) до показника, що загрожує демократії – 2,75 (2013 – 2014 рр.);
- за загальним індикатором розвитку державного управління помітними є більш суттєві успіхи у розбудові місцевої демократії в порівнянні з національним урядуванням. Найбільший прогрес у системі місцевого самоврядування – протягом 2006 – 2014 років (показник 1,75). Визначений період характеризується спадними демократичними тенденціями щодо показника «національне врядування» – 2,75 – 3,00;
- одним із найбільш стабільних показників рівня демократичності країни є індикатор «незалежність судової системи» (мінімум – 1,50, максимум – 2,50). Цим підтверджується незмінний інституційний атрибут демократичності – деполітизація судової системи незалежно від наявної політичної кон'юнктури в країні;
- найбільш проблематичним є показник рівня корупції. Фактично провальними для країни стали 1999 – 2001 рр., на сучасному етапі високий рівень корупції продовжує зберігатись (показник 3,50). За період 1996 – 2014 рр. рівень корупції жодного разу не відповідав показнику країни з режимом консолідованої демократії;
- відповідно до зазначених семи критеріїв демократизації Чеська Республіка входить до групи найбільш демократичних країн, політичний режим класифікується як **консолідована демократія**. Найкращі показники індексу демократичності: 1996 – 1997 рр. (1,5); найгірший показник: 2001 р. – 2,46.

Загальні висновки щодо траєкторії політичної трансформації постсоціалістичної Чехії у період 1998 – 2013 рр. відповідно до індексу політичної трансформації (ПТТ) наведено у табл. 6.

Таблиця 6

**Дані індексу політичної трансформації Чеської Республіки
згідно з методологією Фонду Бертельсмана (1998 – 2013 рр.)**

Критерії демократизації	Звіт за 2003 р. (моніторинг 1998 – 2002 рр.)	Звіт за 2006 р. (моніторинг 2003 – 2005 рр.)	Звіт за 2008 р. (моніторинг 2005 – 2007 рр.)	Звіт за 2010 р. (моніторинг 2007 – 2009 рр.)	Звіт за 2012 р. (моніторинг 2009 – 2011 рр.)	Звіт за 2014 р. (моніторинг 2011 – 2013 рр.)
Суверенність	10	10	10	10	10	10
Політична участь	10	10	10	10	10	10
Верховенство закону	10	9,0	9,3	9,5	9,3	9,3
Стабільність демократичних інститутів	10	9,5	9,5	10	10	10
Політична та соціальна інтеграція	10	8,8	9,0	9,5	9,0	8,8
Підсумковий демократичний показник	10	9,46	9,56	9,8	9,66	9,62

Моніторинг 2003 р. Перший підсумковий моніторинг оприлюднений у 2003 р., що хронологічно охопив період 1998 – 2002 рр. Підсумковий ІПТ засвідчив максимальний рівень трансформації політичних інститутів у бік розвинутої демократії та склав 10. З кінця 1990-х рр. для країни характерний загальний успіх інституційних демократичних перетворень.

За результатами першого моніторингу Чеська Республіка відразу входить до групи країн з політичним режимом консолідованої де-

мократії. Серед 117 досліджуваних країн Чехія займає друге місце за успіхами політичної трансформації у бік демократії.

Моніторинг 2006 р. Досліджується період 2003 – початку 2005 років. Підсумковий індекс складає 9,46, що свідчить про незначне погіршення демократичної трансформації. Найбільший регрес помітний для індикатора «політична та соціальна інтеграція» (- 1,2), решта індикаторів залишаються незмінними або несуттєво корегуються.

Чеська Республіка зберігає статус країни з консолідованою демократією. Всього досліджується 120 країн, серед яких Чехія займає високе 3-тє місце.

Моніторинг 2008 р. Охоплюється період другої половини 2005 – початку 2007 рр. Сумарний показник демократичної трансформації трохи покращився і складає 9,56. Загалом всі індикатори залишаються переважно сталими, демонструючи високі нормативи розвинутої демократії.

Чеська Республіка підтверджує загальнодержавний курс на збереження інститутів демократії, залишаючись у групі країн з консолідованою демократією. З-поміж 126 країн Чехія постає лідером із підсумковим першим місцем.

Моніторинг 2010 р. Досліджується період другої половини 2007 – початку 2009 рр. Помітним є покращання показників демократичної трансформації – індекс становить 9,80, збільшившись на 0,24. Індикатори суттєво не змінюють своїх значень, лише «стабільність демократичних інститутів» знову набуває максимального показника.

Чеська Республіка продовжує перебувати у групі країн з режимом консолідованої демократії. У загальному світовому рейтингу зі 129 країн Чехія за рівнем демократичної трансформації політичних інститутів зберігає лідерство, перебуваючи на 1-му місці.

Моніторинг 2012 р. Досліджується політична трансформація протягом другої половини 2009 – початку 2011 рр. У зазначений період Чеська Республіка демонструє незначне погіршення результатів демократичності. Підсумковий індекс складає 9,66 (- 0,14).

Серед індикаторів помітний регрес «політичної та соціальної інтеграції» (– 0,5).

За підсумковим ППТ Чеська Республіка підтверджує статус країни з консолідованою демократією. Чехія продовжує тримати лідерство серед 129 досліджуваних країн, займаючи традиційне 1 місце за успіхами демократичної трансформації.

Моніторинг 2014 р. Охоплює період другої половини 2011 – початку 2013 рр. Країна демонструє стабільність у розвитку політичних інститутів демократії, показавши високий результат демократизації – 9,62.

Наразі Чеська Республіка незмінно є країною з політичним режимом консолідованої демократії. У світовому рейтингу Чехія втрачає лідерство, але залишається однією з найбільш успішних транзитивних країн, посівши друге місце зі 130.

За результатами ППТ, слід відзначити, що Чеська Республіка є найбільш успішною перехідною постсоціалістичною країною, продемонструвавши протягом 1998 – 2014 рр. найвищі показники за рівнем політичної трансформації. Наразі країна класифікується як консолідована демократія, що засвідчує найвищий рівень демократичності. Фактично Чеська Республіка жодного разу не відійшла від демократичного напрямку політичної трансформації, тривалий час будучи загалом лідером світового рейтингу демократизації (2005 – 2011 рр.); за рейтинговими показниками Чехія ніколи не опускалася нижче 3-го місця.

Відповідно до моделі циклічно-хвильового розвитку, *Чехія* підпадає під модель другої спроби при зміні режиму, оскільки Чехословаччина після Першої світової війни мала тривалий досвід демократичного розвитку. Загалом 72-річний цикл із двома 36-річними фазами добре простежується у XX столітті: 1918 рік – утворення Чехословаччини, Польщі, Угорщини. У Чехословаччині влада належала ліберальним політикам (Т. Масарик, Е. Бенеш). Демократична фаза (1918 – 1954 рр.) була силоміць у 1939 р. перервана зовнішнім втручанням нацистських окупантів, коли демократична хвиля чехословацької політичної системи ще тільки ледь досягла свого

політичного піку розквіту (1936 р.) в умовах світової авторитарної хвилі (1922 – 1942 рр.). Продовження чехословацької демократичної фази, відновленої після Другої світової війни, знов було перервано зовнішнім, тепер вже радянським втручанням і приходом до влади комуністів (1948 р.). У 1954 році ($1918+36=1954$) владу закріпили за собою комуністи, започаткувавши авторитарну 36-річну проти-фазу демократичної (1918 – 1954 рр.) фази чехословацького циклу 1918 – 1990 рр. «Оксамитова революція» 1989 року завершила старий і сприяла переходу до нового циклу розвитку. Лібералізація авторитарного режиму припала на перед- та постреволюційні роки, демократизація чеської і словацької політичної систем – на 18-річну хвилю піднесення (1992 – 2010 рр.), досягаючи на вершині хвилі (2010 р.) стадії консолідованої демократії першої 36-річної фази нового євроінтеграційного 72-річного циклу.

На основі розгляду індексу демократизації (див. табл. 7) постсоціалістичної *Словацької Республіки* у період 1996 – 2014 рр., можемо виділити декілька підсумкових висновків стосовно траєкторії політичної трансформації.

Враховуючи показники індексу демократизації Nations in Transit для Словацької Республіки у 1997 – 2014 рр., можна дійти таких **висновків:**

- аналіз критеріїв демократизації показує, що Словаччина у порівнянні з Польщею, Чехією та Угорщиною у середньому має найгірші показники рівня демократичності суспільства. З іншого боку, словацька траєкторія демократичного транзиту підтверджує загальнодержавний курс на розбудову демократії, не позначаючись при цьому кардинальними демократичними звитягами;
- найбільш проблематичними для Словацької Республіки були 1996 та 1997 рр., коли показники свободи ЗМІ становили 4,25 і 4,00 відповідно, а показники незалежності судової системи повторювали вказаний результат. Як і для більшості постсоціалістичних країн, для Словаччини характерна достатньо проблематична ситуація з показниками рівня корупції – не менше 3,00, максимум – 3,75;

Таблиця 7

Дані індексу демократизації Словачької Республіки
за моніторинговою програмою «Nations in Transit» (1996 – 2014 рр.)*

Критерії демократизації	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Електоральний процес	3,75	3,50	2,50	2,50	2,25	1,75	1,50	1,50	1,25	1,25	1,50	1,50	1,50	1,75	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50
Громадянське суспільство	3,25	3,00	2,25	2,25	2,00	1,75	1,50	1,25	1,25	1,25	1,50	1,50	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75	1,75
Незалежність ЗМІ	4,25	4,00	2,25	2,25	2,00	2,00	2,00	2,25	2,25	2,25	2,25	2,50	2,75	3,00	3,00	2,75	2,75	2,75	2,75
Національне врядування	3,75	3,75	3,00	3,00	2,75	2,25	2,25	2,25	2,00	2,00	2,25	2,50	2,75	3,00	2,75	2,75	2,75	2,75	3,00
Місьове врядування									2,25	2,25									
Незалежність судової системи	4,25	4,00	2,25	2,25	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,25	2,50	2,75	3,00	2,75	2,75	3,00	3,00	3,00
Корупція	—	—	3,75	3,75	3,75	3,25	3,25	3,25	3,00	3,00	3,25	3,25	3,25	3,75	3,50	3,50	3,75	3,75	3,75
Підсумковий демократичний показник	3,85	3,65	2,58	2,58	2,50	2,17	2,08	2,08	2,00	1,96	2,14	2,25	2,46	2,68	2,54	2,50	2,57	2,61	2,64

* Річний моніторинг включає дані за минулий календарний рік (напр., моніторинг 2015 р. виводить індексування країни за 2014 календарний рік).

- найбільш демократичними є дані становлення громадянського суспільства в країні – від 1,25 до 3,25 та ступінь демократичності виборчого процесу – на рівні 1,25 – 3,75;
- в останні роки (2012 – 2014 рр.) для країни властивий певний спад у демократичному розвитку, за рахунок погіршення традиційно проблематичних індикаторів – «незалежність судової системи» (3,00) та «корупція» (3,75). Загалом, за даними 2014 р. із 7 індикаторів 4 не відповідають числовому ліміту режиму консолідованої демократії;
- загальний індекс демократизації Словацької Республіки є досить неоднозначним. Пріоритетом розвитку Словаччини є демократичний тип врядування, але у певні періоди в країні домінують авторитарні тенденції. Траєкторія трансформації політичного режиму включає декілька умовних періодів: 1) недемократичний старт трансформації (1996 – 1997 рр.); 2) змагання за демократичні успіхи (1998 – 2000 рр.); 3) сталий характер розвитку демократії (2001 – 2014 рр.), з підйомами (2001 – 2006 рр.) та спадами (2012 – 2014 рр.) у демократичних показниках;
- згідно із зазначеними сімома критеріями демократизації Словацька Республіка входить до групи найбільш демократичних країн, позначаючись *політичним режимом консолідованої демократії*. Найкращий показник індексу демократичності: 2005 р. (1,96); найгірший показник: 1996 р. – 3,85.

Загальні висновки щодо траєкторії політичної трансформації постсоціалістичної Словаччини у період 1998 – 2013 рр. відповідно до індексу політичної трансформації (ІПТ) демонструє табл. 8.

Моніторинг 2003 р. Перший підсумковий моніторинг оприлюднений у 2003 р., що хронологічно охопив період 1998 – 2002 рр. Підсумковий ІПТ зафіксував максимальний показник – 10, що свідчить про однозначний демократичний напрям трансформації. У період кінця 1990 – початку 2000 рр. для Словаччини властиві системні демократичні перетворення на інституційному рівні.

Таблиця 8

**Дані індексу політичної трансформації Словачької Республіки
згідно з методологією Фонду Бертельсмана (1998 – 2013 рр.)**

Критерії демократизації	Звіт за 2003 р. (моніторинг 1998 – 2002 рр.)	Звіт за 2006 р. (моніторинг 2003 – 2005 рр.)	Звіт за 2008 р. (моніторинг 2005 – 2007 рр.)	Звіт за 2010 р. (моніторинг 2007 – 2009 рр.)	Звіт за 2012 р. (моніторинг 2009 – 2011 рр.)	Звіт за 2014 р. (моніторинг 2011 – 2013 рр.)
Суверенність	10	10	10	10	9,8	9,8
Політична участь	10	10	10	9,8	9,5	9,8
Верховенство закону	10	9,0	9,3	9,3	8,5	8,5
Стабільність демократичних інститутів	10	9,5	9,0	9,5	9,0	9,0
Політична та соціальна інтеграція	10	7,5	7,8	8,3	8,3	8,3
Підсумковий демократичний показник	10	9,2	9,22	9,38	9,02	9,08

Максимальний індекс класифікує Словачьку Республіку як країну з політичним режимом консолідованої демократії. Серед 117 досліджуваних країн Словаччина займає 2-ге місце за успіхами політичної трансформації у бік демократії.

Моніторинг 2006 р. Досліджується період 2003 – початку 2005 рр. Підсумковий ІПТ трохи погіршився і складає 9,20. Из 5 індикаторів регресують 3, найбільші втрати за показником «політична та соціальна інтеграція» – 2,5.

Незважаючи на певне погіршення результатів, Словачька Республіка зберігає статус країни з консолідованою демократією. Всього досліджується 120 країн, серед яких Словаччина посідає 6-те місце.

Моніторинг 2008 р. Охоплюється період другої половини 2005 – початку 2007 рр. Сумарний показник демократичної трансформації несуттєво покращився і складає 9,22. Індикатори практично повторюють показники попереднього моніторингу.

Словаччина зберігає сталий характер демократичної трансформації, залишаючись у групі країн з консолідованою демократією. Із 126 країн посідає 7-му позицію.

Моніторинг 2010 р. Досліджується період другої половини 2007 – початку 2009 рр. Помітним є певне покращання успіхів демократичної трансформації – ІПТ становить 9,38, збільшившись на 0,16. Найбільший прогрес помітний за індикаторами «стабільність демократичних інститутів» і «політична та соціальна інтеграція» (числовий приріст – 0,5). Решта індикаторів суттєво не корегуються.

Словачька Республіка продовжує перебувати у групі з політичним режимом консолідованої демократії. У загальному світовому рейтингу зі 129 країн Словаччина за рівнем демократичної трансформації політичних інститутів займає 6-те місце.

Моніторинг 2012 р. Досліджується політична трансформація впродовж другої половини 2009 – початку 2011 рр. У зазначений період Словаччина продовжує демонструвати достатньо високі демократичні показники трансформації. Підсумковий ІПТ складає 9,02, трохи погіршившись (на 0,36). Найбільший регрес характерний для індикатора «верховенство закону» (– 0,8), решта показників зберігають відносно сталі величини.

Словачька Республіка не виходить за рамки країн з консолідованою демократією. Із 129 досліджуваних країн Словаччина посідає 8-ме місце за рівнем успішності демократичної політичної трансформації.

Моніторинг 2014 р. Охоплює період другої половини 2011 – початку 2013 рр. Словаччина продовжує демонструвати стабільний демократичний розвиток, трохи покращивши попередній результат, що становить 9,08. Індикатори підтверджують сталий демократич-

ний розвиток країни, водночас жоден з яких не досягає максимального результату.

У підсумку Словацька Республіка наразі постає країною з політичним режимом консолідованої демократії. Серед 130 країн Словаччина є дев'ятою за ступенем демократичності політичної трансформації.

Протягом 1998 – 2013 рр. Словацька Республіка продемонструвала загальну стабільність у функціонуванні політичних інститутів. Для країни був характерним сталий демократичний розвиток, без значних демократичних криз. Найбільших успіхів на шляху до демократичної трансформації Словаччина здобуває у період 1998 – 2002 рр.; у подальшому країна підтверджує високий рівень демократичного розвитку.

Застосовуючи методологію циклічно-хвильового підходу, слід зазначити, що у Словаччині у 1993 – 1998 рр. домінували національно зорієнтовані ліберали на чолі зі схильним до авторитарного стилю управління колишнім комуністом В. Мечіяром, котрий як прем'єр-міністр СР балансував між Брюсселем та Москвою. Прем'єрський авторитаризм В. Мечіяра (авторитарність, корупційність, «неринковість»), переслідування опозиції, тиск на ЗМІ) добре корелює за термінами та стилем правління з президентським авторитаризмом Л. Кучми. Але у 1998 р. словаки віддали перевагу опонентам авторитарного лідера, а українці ж перед загрозою повернення ортодоксальних проросійських націонал-комуністів у 1999 р. вдруге підтримали Л. Кучму. Влада, усуваючи соціалістів О. Мороза як ліву корегуючу силу щодо диктату великого капіталу, штучно підтримувала Комуністичну партію України – в розрахунку щодо антикомуністичної реакції українців – для самозбереження і утвердження системи олігархії, граючи на амбіціях комуністів. Перешкодою для усталення авторитаризму у Словаччині була перспектива вступу до демократичного ЄС, що у такий спосіб зміцнило антиавторитарний імунітет еліти та суспільства. Наявність приватного бізнесу і його можливість підтримки опозиції за відсутності: 1) добре організованої правлячої партії з особистою відданістю лідеру; 2) державного контролю над економікою; 3) великого і добре фінан-

сованого апарату примусу; 4) зовнішнього ворога – все це, на відміну від деяких пострадянських держав, утримувало від утвердження авторитаризму.

Біфуркаційний високосний 2004 р. зупинив повернення автократів В. Мечіара до влади. Коливання маятника вліво 2006 р. (коаліція на чолі з соціал-демократами Р. Фіцо) тривало чотири роки, тимчасово призупинене приходом консерваторів 2010 р., з наступним лівим зміщенням після переконливої перемоги партії Р. Фіцо у 2012 р. та посиленням уваги до Сходу (Росія, Україна, Китай). Тож ідеологічне «ліве – праве» та зовнішньополітичне коливання як відображення формування біполярної партійної конфігурації та коливання електоральних уподобань і пріоритетів еліти є помітним до цього часу. Водночас воно врівноважує надмірний індивідуалізм (свободу) та егалітаризм як неусвідомлене прагнення до єдності (рівності), але й показує значний відсоток прихильників «сильного національного лідера», що є проявом суспільного запиту на авторитарність. Спіраль ланцюжка 12-річної періодичності антирежимних виступів Словаччина доповнює словацьким повстанням проти окупаційного режиму 1944 р., як і отриманням статусу автономії з 1 січня 1969 р. у складі Чехословаччини. 1992 та 2004 роки теж були доленосними щодо самовизначення словаків. Підтримки та умов, яких бракувало для набуття незалежності у 1918 та 1948 рр., словацька еліта та суспільство отримали циклом пізніше.

Водночас, схожими з Україною є травма «комплексу молодшого брата», національна проблематика, однаковий цикловий вік, обмеженість досвіду державного будівництва. Циклічна типологічна подібність проявляється і в політичних діях Й. Тісо та В. Мечіара, котрий прийшов до влади у кризовий період, щоб виконати в інший історичний час домашнє завдання зі схожим сценарієм за іншого зовнішнього оточення. Обидва політики активізувалися у період бурхливих трансформацій, підтримали вимогу незалежності, не отримали розуміння своїх вимог із боку чехів, були автократами. Однак Й. Тісо діяв в умовах авторитарної світової хвилі, а В. Мечіар – демократичної. Тому словацьке суспільство за допомогою внутрішніх ресурсів приборкало авторитарну лідерську тенденцію електораль-

ним вибором 1998 та 2004 рр., а у 1968 р. взагалі подарувало світу А. Дубчека як політичного романтика і миролюбного реформатора, рух якого до «соціалізму з людським обличчям» прискорив прихід «Празької весни».

Трансформація політичних інститутів *України* позначається системністю, що включає ознаки статичних і динамічних процесів. Проблемні аспекти трансформації прослідковуються та об'єктивно визначаються з проведенням компаративного аналізу на основі застосування емпіричної методології. При розгляді інституційних змін у площині політичної трансформації пострадянської України, методологічно доцільним є також використання емпіричних індексів обрахунку успіху чи невдач на шляху демократизації, якими оперують світові дослідницькі центри.

На основі розгляду індексу демократизації постсоціалістичної України у період 1996 – 2014 рр. (табл. 9) можемо зробити декілька підсумкових висновків стосовно траєкторії політичної трансформації.

Прогрес демократизації. Найбільш успішним є показник розвитку громадянського суспільства. Середня величина індексу складає 3,19, співвідносячись із кількісним показником напівконсолідованої демократії. Для індикатора громадянського суспільства властиві нерівномірні числові площини: 1) 1996 – 2004 рр. – показник характерний для країни з гібридним режимом; 2) 2005 – 2014 рр. – показник країн із консолідованим демократичним режимом.

Регрес демократизації. Найгіршим показником демократизації є рівень корупції. Середня величина індексу складає 5,88, що відповідає показникам напівконсолідованого авторитарного режиму. Особливо загрозливим є довготривале перебування України у групі найменш демократичних країн (консолідований авторитарний режим) із показником 6,00 – 6,25 протягом двох періодів: 1996 – 2001 рр. (президенталізм Леоніда Кучми) та 2011 – 2014 рр. (олігархічно-клетократичний режим Віктора Януковича). Найбільш успішні показники складають 5,75 у період 2002 – 2010 рр., що відповідає групі країн із напівконсолідованим авторитарним режимом.

Таблиця 9

Дані індексу демократизації України
за моніторинговою програмою «*Nation in Transit*» (1996 – 2014 pp.)*

Критерії демократизації	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Електоральний процес	3,25	3,50	3,50	3,50	4,00	4,50	4,00	4,25	3,50	3,25	3,00	3,00	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	3,50
Громадянське суспільство	4,00	4,25	4,00	4,00	3,75	3,75	3,50	3,75	3,00	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,50	2,25
Незалежність ЗМІ	4,50	4,75	5,00	5,00	5,25	5,50	5,50	5,50	4,75	3,75	3,75	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	4,25	4,00
Національне врядування	4,50	4,75	4,75	4,75	4,75	5,00	5,00	5,25	5,00	4,50	4,75	4,75	5,00	5,00	5,50	5,75	5,75	6,00	6,00
Місцеве врядування									5,25	5,25	5,25	5,25	5,25	5,25	5,50	5,50	5,50	5,50	5,50
Незалежність судової системи	3,75	4,00	4,50	4,50	4,50	4,75	4,50	4,75	4,25	4,25	4,50	4,75	5,00	5,00	5,50	6,00	6,00	6,00	6,00
Корупція	-	-	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	6,00	6,00	6,25	6,00
Підсумковий демократичний показник	4,00	4,25	4,63	4,63	4,71	4,92	4,71	4,88	4,50	4,21	4,25	4,25	4,39	4,39	4,61	4,82	4,86	4,93	4,75

* Річний моніторинг включає дані за минулий календарний рік (напр., моніторинг 2015 р. виводить індексування країни за 2014 календарний рік).

Сталий демократичний показник. Найбільш сталим є показник місцевого врядування (розвитку системи місцевого самоврядування), який починає окремо обраховуватись з 2004 р., у період 1996 – 2003 рр., входячи до загального індикатора «управління». Починаючи з 2004 р. чисельна градація складає не більше 0,25, що свідчить про стагнаційні процеси у розвитку політичного інституту. Середній показник складає 5,1, включаючи інститут місцевої демократії до групи країн з напівконсолідованим авторитарним режимом.

Підсумковий стан демократизації. Україна станом на 2014 р. (за моніторингом 2015 р.) входить до групи країн з гібридним політичним режимом (перехідне управління). Середній показник демократизації за всіма критеріями складає 4,56, що свідчить про змінні успіхи трансформації політичного режиму у бік демократії. Найбільше значення демократизації (4,00) зафіксоване у 1996 р., найменше (4,93) – у 2013 р.

Для пострадянської України характерний неоднозначний вектор політичної трансформації – між авторитаризмом і демократією. За даними індексування Україна більшою мірою тяжіє до авторитарного режиму, спадні тенденції у розвитку демократії переважають. Процес політичної трансформації в Україні умовно можемо поділити на 3 етапи:

- 1) регрес демократизації (1996 – 2003 рр.) – країна тяжіє до авторитарного режиму, незважаючи на непогані стартові можливості (показник 4,00 – 4,25 у 1996 – 1997 рр.);
- 2) прогрес демократизації (2004 – 2009 рр.) – країна наближається до частково демократичного режиму, зберігаючи інституційну основу гібридного режиму;
- 3) регрес демократизації (2010 – 2014 рр.) – у політичній системі переважають авторитарні тенденції, включаючи найгірший показник за 2013 р. – 4,93 (близькість до напівконсолідованого авторитарного режиму).

Загальні висновки щодо траєкторії політичної трансформації пострадянської України у період 1998 – 2013 рр. відповідно до індексу політичної трансформації (ІПТ) є такими (див. табл. 10).

Таблиця 10

**Дані індексу політичної трансформації України
згідно з методологією Фонду Бертельсмана (1998 – 2013 рр.)**

Критерії демократизації	Звіт за 2003 р. (моніторинг 1998 – 2002 рр.)	Звіт за 2006 р. (моніторинг 2003 – 2005 рр.)	Звіт за 2008 р. (моніторинг 2005 – 2007 рр.)	Звіт за 2010 р. (моніторинг 2007 – 2009 рр.)	Звіт за 2012 р. (моніторинг 2009 – 2011 рр.)	Звіт за 2014 р. (моніторинг 2011 – 2013 рр.)
Суверенність	8,0	8,0	8,8	8,8	8,8	8,8
Політична участь	6,0	7,8	7,8	7,8	6,0	6,0
Верховенство закону	6,0	7,0	6,8	6,3	5,0	5,0
Стабільність демократичних інститутів	6,0	6,5	7,5	6,5	5,5	5,5
Політична та соціальна інтеграція	6,0	6,3	6,0	5,8	5,3	5,3
Підсумковий демократичний показник	6,40	7,10	7,35	7,00	6,10	6,10

Моніторинг 2003 р. Перший підсумковий моніторинг оприлюднений у 2003 р., що хронологічно охопив період 1998 – 2002 рр. Підсумковий індекс склав 6,40, що свідчить про неоднозначний характер трансформації. У період кінця 1990 – початку 2000 рр. Україна залишається близькою до групи недемократичних країн

(показник < 6). Найбільш демократичним є показник суверенності – 8,00. Решта показників є сталими величинами (6,00), які розташувались на межі «неповної демократії» та «суттєво неповної демократії».

Підсумковий ІІТ характеризує напрям політичної трансформації в Україні таким, який властивий для країн із неповною демократією. Серед 117 досліджуваних країн Україна займає 44-те місце за успіхами політичної трансформації у бік демократії.

Моніторинг 2006 р. Досліджується період 2003 – початку 2005 рр. Підсумковий індекс складає 7,10, що свідчить про поглиблення загальнодержавного курсу на демократизацію та системний характер демократичної трансформації. Збільшення кількісних показників критеріїв демократизації має сталий характер. Особливий прогрес помітний за індикаторами «політична участь громадян» та «верховенство права».

Україна зберігає статус країни з неповною демократією, наблизившись до групи країн із консолідованим демократичним режимом (показник 8 – 10). Всього досліджується 120 країн, серед яких Україна посідає 37-ме місце.

Моніторинг 2008 р. Охоплюється період другої половини 2005 – початку 2007 рр. Сумарний показник демократичної трансформації покращився і складає 7,35. Найбільш прогресивними є критерії «суверенність» та «стабільність демократичних інститутів».

Україна стабілізує та поглиблює курс на демократизацію, залишаючись у групі країн із неповною демократією. Із 126 країн Україна посідає 35-ту позицію.

Моніторинг 2010 р. Досліджується період другої половини 2007 – початку 2009 рр. Помітним є певне погіршення успіхів демократичної трансформації – індекс становить 7,00, зменшившись на 0,35. Україна починає потроху втрачати успіхи демократизації попередніх років. Найбільший регрес помітний для показника «стабільність демократичних інститутів», що складає -1,00. Решта

показників більшою мірою продовжують зберігати демократичний вектор розвитку.

Україна залишається у групі країн із неповною демократією. У загальному світовому рейтингу з 129 країн Україна за рівнем демократичної трансформації політичних інститутів займає 37-ме місце.

Моніторинг 2012 р. Досліджується політична трансформація протягом другої половини 2009 – початку 2011 рр. У зазначений період Україна демонструє суттєвий спад у процесах демократизації. Підсумковий індекс складає 6,10, що є найгіршим показником за період 1998 – 2011 рр. Загалом індекс погіршився на 0,9. Катастрофічними втратами у питаннях демократичності є показники «політична участь» (-1,8) та «верховенство закону» (-1,3), попередні позиції зберігає виключно показник «суверенність».

Незважаючи на суттєві кількісні втрати, Україна продовжує залишатись у групі країн з неповною демократією, але максимально наблизившись до суттєво неповної демократії. Зі 129 досліджуваних країн Україна посідає 60-те місце за рівнем успішності демократичної політичної трансформації.

Моніторинг 2014 р. Останній на сьогодні оприлюднений моніторинг охоплює період другої половини 2011 – початку 2013 рр. Загалом Україна продовжує демонструвати стабільний регрес у демократичній трансформації, повторивши результат попередніх років – 6,10. Стагнаційні процеси у політичній сфері підтверджуються незмінністю всіх показників.

Відтак, Україна є країною з неповною демократією. Серед 130 країн Україна посідає 58-ме місце за ступенем демократичності політичної трансформації.

Протягом 1998 – 2013 рр. Україна продемонструвала нестабільність у функціонуванні політичних інститутів. У визначений період (15 – 16 років) країна залишається з трансформаційною моделлю політичної системи, не досягнувши суттєвих успіхів у демократичному розвитку. Найбільш сприятливим для розвитку

інститутів демократії був період 2003 – 2007 рр., найменш сприятливим – 2009 – 2013 рр. Загальною особливістю моніторингу є невключення до нього процесів кінця 2013 – початку 2014 рр., що позначили руйнацію традиційного олігархічно-бюрократичного авторитаризму в Україні.

Політичні трансформації, які відбуваються в Україні після Революції Гідності, їх кореляція із змінами іншого гатунку, що мають місце в центральноевропейських державах ще очікують свого наукового осмислення і стануть об'єктом наступного дослідження авторського колективу.